

**-(x)g / -(x)ğ EKİNİN TARİHÎ GELİŞİMİ VE KUZEY (KIPÇAK) GRUBU
TÜRK LEHÇELERİNDEKİ DURUMU****THE HISTORICAL EVOLUTION OF -(x)g / -(x)ğ SUFFIX AND ITS
STATUS IN NORTHERN (KIPÇAK) GROUP OF TURKISH DIALECTS***Özkan AYDOĞDU****Özet:**

-(x)v, -(x)w, -U, -UU/-OO; Kuzey (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde mastar (isim-fiil) eki olarak kullanılmaktadır. Bunlar, Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılmış olan -(x)g/-(x)ğ ekinin fonetik değişime uğramış şekilleridir. Bu çalışmada, -(x)g/-(x)ğ ekinin Türkçenin tarihî dönemleri ile günümüz Kuzey (Kıpçak) grubu Türk lehçelerindeki kullanılışı ve uğradığı fonetik değişimler örneklerle gösterilerek genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Mastar (isim-fiil) eki, Türkçenin tarihî dönemleri, Kuzey (Kıpçak) grubu Türk lehçeleri.

Abstract:

-(x)v, -(x)w, -U, -UU/-OO suffixes are used as the infinitive (deverbal noun) suffix in the Northern (Kıpçak) group of Turkish dialects. These are the structures of -(x)g/-(x)ğ suffix turned to phonetic variation which has been used since Old Turkish period. In this study, it is investigated to explain the way of using of the -(x)g/-(x)ğ suffix in the historical periods of Turkish language and Northern (Kıpçak) Group of Turkish dialects and its phonetic variation, that is experienced, by defining with some of examples.

Key words: Turkish, infinitive (deverbal noun) suffix, historical periods of Turkish, Northern (Kıpçak) group of Turkish dialects.

Giriş:

-(x)v, -(x)w, -U, -UU/-OO ekleri, Kuzey (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde mastar (isim-fiil) yapmak için kullanılmaktadır. Bu eklerin ortak özelliği, Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılmış olan -(x)g/-(x)ğ ekinin fonetik değişimle meydana gelmiş şekilleri olmalarıdır. Türkçenin tarihî dönemlerinde daha çok fiilden isim türetmek için kullanılan -(x)g/-(x)ğ, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde mastar (isim-fiil) yapma işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

* Arş. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü - Sivas
ozkanaydogdu@mynet.com

Ekin fonetik değişime uğrayarak günümüz Kuzey (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde de mastar (isim-fiil) işleviyle kullanılması dikkatimizi çekmiştir.

Buradan hareketle önce tarihî dönemlerde olmak üzere, Kuzey (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde ekin işlevi ve fonetik farklılıkları, ilgili kaynaklardaki bilgiler taranmak suretiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de kelime düzeyinde örnekler vermekle yetinilmeyip söz dizimi içerisindeki kullanılışları da tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için de söz konusu dönem ve lehçelerle ilgili çeşitli metinler taranmıştır. Ek, mastar (isim-fiil) haricinde fiilden kalıcı isimler de türettiği için bu tür kullanılışlar örneklerle gösterilmiştir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın inceleme kısmına geçmeden önce mastar (isim-fiil) ile ilgili dil bilgisi çalışmalarında yer alan bilgilerin toplu bir şekilde ortaya konmasının faydalı olacağı görüşündeyiz.

Mastar (İsim-fiil): Türkçede mastar terimi; fiilin bildirdiği iş, oluş, hareket veya durumu adlandıran kelimeler için kullanılmaktadır. Bu terim için dil bilgisi kitaplarında bir ortaklık söz konusu değildir. Terim ile ilgili farklı kitaplarda şu ifadeler geçmektedir:

Haydar Ediskun, mastar yerine *isim-fiil*¹; Tahsin Banguoğlu ve Zeynep Korkmaz, *adfiil*²; Tahir Nejat Gencan, *ad-eylem*³; Mehmet Hengirmen ve N. Atabay vd. *eylemlilik*⁴; Ahmet Buran ve Ercan Alkaya ise *hareket ismi*⁵ terimlerini tercih etmektedirler.

Muharrem Ergin, mastar yerine “*fiil ismi*” terimini kullanmaktadır. Ona göre -*mak* eki almış kelimeler, fiilden yapılmış isimlerdir. Bu yüzden kitabında isim-fiillere de yer vermemiştir.⁶ Kemal Eraslan ise isim-fiil terimi ile sıfat-fiil ve zarf-fiilleri kastetmektedir. Mastar ekleri için kitabında o da “*fiil ismi*” terimini tercih etmektedir.⁷

Dil bilgisi kitaplarında mastarlar şu şekilde tanımlanmıştır: Zeynep Korkmaz, “*Ad-fiil, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır. Daha açık bir anlatımla bunlar, fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirirler. Fiilleri, ad-fiil (mastar) ekleri getirerek adlandırırız.*”⁸ şeklinde açıklamaktadır. Fuat Bozkurt, “*Eylemin belirttiği oluşu gösteren ad özellikli sözcüklerdir. Bir oluş ya da kılışın adı; daha doğrusu*

¹ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitapevi yay., İstanbul 1988, s. 247.

² Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK yay., Ankara 2004., s. 420 ; Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK yay., Ankara 2003, s. 864.

³ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay., İstanbul 1971, s. 312.

⁴ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi yay., Ankara 2002, s. 249 ; N. Atabay, İ. Kutluk, S. Özel, *Sözcük Türleri*, TDK yay., Ankara 1983, s. 263.

⁵ Ahmet Buran ve Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ yay., Ankara 2007.

⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Basım/Yayın/Dağıtım yay., İstanbul 2003, s. 176.

⁷ Kemal Eraslan, *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İst., 1980.

⁸ Korkmaz, age., s. 864.

adlaşmış biçimidir. Eylemliğe adeylem de denir."⁹ demektedir. Tahsin Banguoğlu, "Adfiil, fiilin ad şekli, yani bir kılış, bir durum veya oluşun adıdır. Bunun için fiilleri adfiilerden biri ile anarız. Adfiilin bu çeşidine mastar adını veririz."¹⁰ açıklamasına yer vermektedir. Mehmet Hengirmen "Eylemlerin adını bildiren, tümleş olan ve ad gibi kullanılan sözcüklere eylemlik (mastar) denir."¹¹ şeklinde tarif etmektedir. Tahir Nejat Gencan, "Hem ad hem de eylem görevinde bulunan sözcüğe ad-eylem denir"¹² tanımını kullanmaktadır. Haydar Ediskun, "İsim-fiiller, bir yandan bir eylem adı oldukları için isim, öbür yandan da özne, nesne, tümleş aldıkları için fiil olan kelimelerdir. İsim-fiile mastar da denir."¹³ şeklinde açıklamaktadır. N. Atabay vd. ise, "Eylemlerin belli eklerle oluşarak ad görevinde kullanılan biçimlerine eylemlik diyoruz."¹⁴ şeklinde tanımlamaktadırlar.

Saadet Çağatay, "Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları" adlı makalesinde, fiilimsilerin Osmanlı Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki kullanılışı arasındaki ortaklıkları ele almaktadır. Mastarlar konusunu ele alırken de sadece -*mA*k ekiyle ilgili bilgiler vermektedir. Makalesinde; mastarların isim olduklarını, isim gibi kullanıldıklarını, iyelik eklerini aldıklarını, edatlarla birlikte kullanıldıklarını, genellikle çokluk eki almadıklarını ve bütün isimler gibi zamana bağlı olmadıklarını ifade etmektedir. İsimlere ait bu özelliklerinin yanı sıra, fiiller gibi olumsuzları ve bilinmeyenlerinin yapılabildiğini, cümlede yüklem olarak kullanıldıklarını belirtmektedir. Çağatay, -*mA*k mastarının, zamana bağlı olmadığı için fiilin genel anlamını ifade ettiğini belirtiyor. Makalenin devamında zikrettiği bu kullanılışları, maddeler hâlinde örneklerle ortaya koymakta ve Uygur Türkçesindeki benzer kullanışlara da yer vermektedir¹⁵.

Mastarlar; isim-fiil, ad-fiil, ad-eylem adlarından da anlaşılacağı üzere bir yönüyle isim, diğer yönüyle fiil özelliği gösteren kelimelerdir. Mastarlar; fiilin bildirdiği iş, oluş, hareket veya durumu, yeni bir anlam katmadan adlandırdıkları, ayrıca olumsuzları yapılabildiği ve çatı eklerini alabildikleri için fiil özelliği taşımaktadırlar: *söylemek, söylememek, söylenmek; bilme, bilmeme, bilinme; görüş, görmeyiş, görülüş* gibi.

Mastar eki almış fiil, şahıs ve zaman kavramı taşımadığı yani fiil çekimine girmedeği için, ayrıca cümlede özne, nesne, dolaylı tümleş, zarf ve ek-fiil getirilerek yüklem olarak kullanılabilirdiği için de isim özelliği göstermektedir:

En güzel duygu sevmektir. (Yüklem)

Yazmak, soylu bir iştir. (Özne)

Öğretmen, çocuğa susmasını söyledi. (Nesne)

⁹ Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi yay., İstanbul 1995, s. 355.

¹⁰ Banguoğlu, age., s. 420.

¹¹ Hengirmen, age., s. 249.

¹² Gencan, age., s. 313.

¹³ Ediskun, age., s. 247.

¹⁴ Atabay vd., age., s. 263.

¹⁵ Saadet Çağatay, "Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yay., Ankara 1978, s. 191-206.

Boş boş gezmekten bıkmadın mı? (Dolaylı Tümleş)

Dönüşte beni de alın. (Zarf)

Mastarlar, isim hâl eklerini, iyelik eklerini ve çokluk ekini alabilirler. İsim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan olabilirler. Sadece -mAk'lı mastarlar, belirtili isim tamlamalarında tamlanan olmazlar: *Oynamaktan, gelmekte, gelmeyi, gülüşe, gelmemiz, dönüşünüz, inanışlar, unutmalar, gelmek arzusu, unutmaya endişesi, anlayışın gücü, ay tutulması, gece görüşü* gibi.

1. Türkçenin Tarihî Dönemlerinde -(x)g / -(x)ğ Eki

1.1. Köktürkçe Döneminde -(x)g / -(x)ğ Eki

Talat Tekin, -(x)g ekinin eylem sonucunu bildiren isimler türettiğini belirterek şu örnekleri vermektedir: *bilig* “bilgi” < *bil-* ; *bitig* “yazı” < *biti-* ; *bolug* “varlık” < *bol-* ; *isig* “aziz, sevgili” < **isi-* ; *erig* “kolayca erişilen” < **ēr-* ; *kapıg* “kapı” < **kap-* ; *kışlag* “kışı geçirecek yer” < *kışla-* ; *küräg* “kaçak” < *kürä-* ; *ölüg* “ölü” < *öl-* ; *ötüg* “rica, maruzat” < **öt-* ; *süçig* “tatlı” < **sūçi-* ; *sünüg* “mızrak” < *sün-* ; *tirig* “diri, canlı; hayat” < *tīr-* ; *tug* “engel, mânia” < *tu-* ; *yaylag* “yazı geçirecek yer” < *yayla-*¹⁶.

Köktürkçe döneminde -(x)g/-(x)ğ eki, fiillerden kalıcı isimler türetmek için kullanılmıştır.

1.1.1. Kullanılışı

1.1.1.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *Bu bitig bitigme adısı Yolluğ Tigin. (OA/K, Güney-13) ; ... biligsiz kağan olurmuş erinç... (OA/K, Doğu-5); ... kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi budunuğ tırgürü igittim. (OA/K, Doğu-29) ; ... ölügi yurtda yolda yatu kıldaçı ertigiz. (OA/K, Kuzey-9) ; Körüg sabı antağ. (OA/T I, Güney-2) ; İrtiş öküzüg keçigsiz keçdimiz. (OA/T I, Kuzey-11).*

1.2. Uygur Türkçesi Döneminde -(x)g / -(x)ğ Eki

A. von Gabain -(x)g/-(x)ğ ekinin, yapılan işin sonucunda ortaya çıkan şey, aktif isim yaptığını ifade ederek ve şu örnekleri vermektedir: *tapıg* ‘hürmet, hizmet, huzur’ (*tap-* “tapmak ; *ötüg* ‘ibadet, rica’ (*öt-* “rica etmek, ibadet etmek” ; *ät’öz koduğ* ‘ölü’ (*kod-* “koymak”) ; *sürüg* ‘sürü’ (*sür-* “sürmek, birlikte götürmek”) ; *bilig* ‘bilgi, malumat, hassa’ (*bil-* “bilmek”) ; *ög* ‘akıl’ (*ö-* “düşünmek”)¹⁷.

Uygur Türkçesi döneminde -(x)g/-(x)ğ eki, mastar (isim-fiil) eki olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca fiillerden kalıcı isimler de türetmiştir.

¹⁶ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Sanat Kitabevi yay., İstanbul 2003, s. 89.

¹⁷ A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK yay., Ankara 2003, s. 51.

1.2.1. Kullanılışı

1.2.1.1. Özne Olarak Kullanılışı: ... *alķu akıġlar anda iyin ũklimez ũçũn.* (akıġ: akma, akıŖ) (Ŭİ, 101b-11).

1.2.1.2. Dolaylı Tũmleç Olarak Kullanılışı: ... *satugķa yulugķa barsar bay bolur.*(satıġ: satma, yulug: alma) (İKP, 14-1).

1.2.1.3. Nesne Olarak Kullanılışı: ... *bo baġŖının abipiray alıġı yangluk erũr.* (alıġ: alma, alıŖ) (Ŭİ, 113b-8) ; *yam-a-raça kŕrũġin buŖdaçı erũr.* (kŕrũġ: gŕrme, gŕrũŖ) (ETS, s. 122-43) ; *tolpı tũz-ũn iduk-nuŖ yoriġ-in arıtıp* (yoriġ: gidiŖ, yŕrũyŕŖ) (ETS, s. 166-33).

1.2.1.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: ... *bo baġŖının abipiray alıġı yangluk erũr.* (alıġ: alma, alıŖ) (Ŭİ, 113b-8) ; *yam-a-raça kŕrũġin buŖdaçı erũr.* (kŕrũġ: gŕrme, gŕrũŖ) (ETS, s. 122-43) ; *tolpı tũz-ũn iduk-nuŖ yoriġ-in arıtıp* (yoriġ: gidiŖ, yŕrũyŕŖ, usul) (ETS, s. 166-33).

1.2.1.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: ... *sen bilgeli ķayı aytıġingning uķın kıdıġın* (aytıġ: soru) (Ŭİ, 104a-8) ; ... *ķaltı alķu ķoŖuġlar ulatı...* (ķoŖuġ: baġ) (Ŭİ, 124a-5) ; *kŕk ķalıķning yŕrũġi birle.* (yŕrũġ: aķıklama, izah, yorum) (Ŭİ, 104b-14) ; ... *tıdıġsız berdi.* (tıdıġ: engel) (İKP, 8-6) ; ... *sebig yeme ŖeŖilũr.* (sebig: seven, sevgili) (İKP, 78-5) ; ... *bir nom bitig bititelim.* (bitig: kitap) (MS, 1-17) ; *taķı yime bir bilge biligin kurtulmuŖ.* (bilig: bilgi, hikmet) (MS, 2-35) ; *bulıd-layu tapıġ ŕz-e tapınurmen* (tapıġ: kulluk, ibadet) (ETS, s. 150-8) ; *ig aġrıġ kitdi* (aġrıġ: aġrı) (ETS, s. 282-9).

1. 3. Karahanlı Tŕrkçesi Dŕneminde -(x)g/-(x)ġ Eki

Necmettin Hacıeminoġlu, -(x)g/-(x)ġ ekini, fiilden isim yapma ekleri arasında gŕstermekte ve yer isimleri, soyut isimler yaptığını ayrıca yapılan iŖin sonucunda ortaya ķıkan Ŗeyi gŕsterdiğini belirterek Ŗu ŕnekleri vermektedir: *aķıġ < aķı-g* “acı, ızdırıp” ; *aķıġ < aķı-g* “ihsan, baġıŖ” ; *adıġ < adı-g* “ayık, uyanık” ; *agrıġ < agrı-g* “aġrı” ; *arıġ < arı-g* “temiz” ; *asıġ < ası-g* “fayda” ; *ataġ < ata-g* “lakap, ũnvan” ...¹⁸

Ancak -(x)g/-(x)ġ’nin sŕylenilen bu iŖlevlerinin yanında, Karahanlı Tŕrkçesi dŕneminde mastar (isim-fiil) eki olarak karŖımıza çıkmaktadır.

Divanũ Lũgat-it-Tŕrk’te, “*Mastar Olarak Tanınmayan Mastarlar Ŭzerine Sŕz*” baŖlıġı altında, -ġ ekinden de sŕz edilmekte ve bunlar iķin “*izafet yolu ile mastar olan kelimeler*” ifadesi kullanılmaktadır¹⁹.

AŖaġıdaki ŕneklerde, bu ekin hem mastar (isim-fiil) hem de fiilden kalıcı isim yapma eki olarak kullanıldığını gŕrũlmektedir.

¹⁸ Necmettin Hacıeminoġlu, *Karahanlı Tŕrkçesi Grameri*, TDK yay., Ankara 2003, s. 18.

¹⁹ Besim Atalay, *Divanũ Lũgat-it-Tŕrk*, C. 1, TDK yay., Ankara 1985, s. 26-27.

1.3.1. Kullanılışı

1.3.1.1. Özne Olarak Kullanılışı: *Anı kusıgı tuttı* (Onu kusma tuttu.) (DLT I, 376-5) ; *Barıg bardı*. (Çok gidiş gitti.) (DLT I, 27-3) ; *Bu iş osuğu mundağ*. (Bu işin değişmesi böyledir.) (DLT I, 64-7) ; *Anıy iş kılığı belgölük*. (Onun iş işlemesi belli.) (DLT II, 40-10).

1.3.1.2. Nesne Olarak Kullanılışı: *Anıy bakığı kör*. (Onun bakışı kör.) (DLT I, 373-6) ; *Bu iş osuğu mundağ*. (Bu işin değişmesi böyledir.) (DLT I, 64-7) ; *Anıy iş kılığı belgölük*. (Onun iş işlemesi belli.) (DLT II, 40-10).

1.3.1.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: *Anıy bakığı kör*. (Onun bakışı kör.) (DLT I, 373-6) ; *Bu iş osuğu mundağ*. (Bu işin değişmesi böyledir.) (DLT I, 64-7) ; *Anıy iş kılığı belgölük*. (Onun iş işlemesi belli.) (DLT II, 40-10).

1.3.1.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *Tarığ ekildi*. (Tohum ekildi.) (DLT I, 198-1) ; *Ol beg kısığında kaldı*. (kısığ: hapis) (DLT I, 376-1) ; *Biligidin urur men sözümke ula* (AH-81) ; *Biligsiz tirig erken atı ölüg* (AH-96) ; *Biliglig bilig birdi tilke bışığ / Aya til içisi küdezgıl başıg* (KB-168) ; *Sizlik ot ol ot küyürgen bolur / Yolında keçiğ yok ötüngen olur* (keçiğ: geçit) (KB-249).

1. 4. Harezmi Türkçesi Döneminde -(x)g/-(x)ğ Eki

96

Janos Eckmann, Çağatay Türkçesi döneminde dudak uyumundan dolayı eklerin kendisinde bulunan ünlünün ve bağlantı ünlüsünün yuvarlaklaştığını (-ığ > -uğ, -nıy > -nuğ, -ım > -um vs.), bunda kelimelerde bulunan dudak ünsüzlerinin de etkili olduğunu belirtmekte ve -(x)g/-(x)ğ eki ile ilgili şu örnekleri vermektedir: *tap-uğ* “yüceltme, huzur, hizmet” ; *sāw-üğ* “sevi, sevgi, aşk” ; *sat-ıg* “satı, satma” ; *yun-uğ* “yıkama”²⁰.

Recep Toparlı, -(x)g/-(x)ğ ekini, fiilden isim yapan ekler başlığı altında ele almakta ve şu örnekleri vermektedir: -g/-ğ: *ağrı-ğ*; *öl-ü-g*²¹.

Harezmi Türkçesi döneminde, -(x)g/-(x)ğ ekinin fiilden kalıcı isim yapma eki olarak kullanıldığını görmekteyiz.

1.5.1. Kullanılışı

1.5.1.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: ... *halıfa içinge kırkuğ kirdi*. (NF, 311-7) ; *Ey yârânlarım, eger aqlınız bar erse özleriniz ölüğlerdin sanaңыз*. (NF, 434-2) ; *Bir zamandan soñ kâfirler keldiler butlarıña tapuğ kılmağ için*. (tapuğ: ibadet) (NF, 96-7) ; *Ölüge teyemmüm revâ ol taķı* (MM, 105/1) ; *Bilig birle ‘aķil ‘amel kıl müdām* (MM, 155/4) ; ... *biri biri soñınca ıydı baśaladı bitig-lerni...* (ME, 121-6) ; ... *āmān tēdi anıy okuğunğa...* (okuğ: dua) (ME, 89-6) ; ... *yunuğ*

²⁰ Janos Eckmann, “Harezmi Türkçesi”, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, TDK yay., Ankara 2003, s. 7-9.

²¹ Recep Toparlı, *Harezmi Türkçesi*, Dilek Matbaası yay., Sivas 1998, s. 27.

bozar iş kıldı. (yunuğ: abdest) (ME, 6-8) ; ... *körklü sınağ birle sınağı...* (sınağ: sınav) (ME, 59-8).

1. 5. Kıpçak Türkçesi Döneminde -(x)g/-(x)ğ Eki

A. Fehmi Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesinde Eski Türkçe döneminde -(x)g/-(x)ğ eki ile türetilmiş kelimelerin birçoğunun -ğ/-g'leri düşürdüğünü, bazılarında ise -ğ/-g>-v ses değişmesi sonucunda -ğ/-g'lerin -v'ye dönmüş olduğunu ifade ederek şu örnekleri vermektedir: *dıldağ, dıltağ* 'delil, sebep' (*ılta-* 'sebeb olmak') ; (-ğ ve -g'lerin düşenler) *bili* 'ilim' krş. *bilik*; *biti* 'kitap' krş. *bitik*, *bitiv*; *keçi* 'geçit' krş. *keçük*; *kiçi* krş. *kiçig*; *ölü*, *öli* 'ölü' krş. *ölüg*²².

Recep Toparlı ve Hanefi Vural, eki fiilden isim yapma ekleri arasında göstererek şu örnekleri vermektedir: *ağrı-ğ*, *biti-g*²³.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere -(x)g/-(x)ğ eki, Kıpçak Türkçesi döneminde fiilden kalıcı isim yapma eki olarak kullanılmıştır.

1.5.1. Kullanılışı

1.5.1.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *bedr-i devlet 'âleme kutlu yüzüñ / kim bilig bahri özüñ cevher sözüñ* (GST, 13-7) ; *öli açığından artuğ ol vârişke* (öli < ölüğ ; açığ: acı) (GST, 187-3) ; ... *körünse anıñ içinde ol necîsniñ levni, yâ yıdığı, yâ tatığı murdâr bolur ol suf.* (yıdığ: koku ; tatığ: tat, lezzet) (İMS, 64b-6) ; ... *iy Teñri birmegil maña betigimni solumdan tağı arķam artından.* (İMS, 90b-7).

1. 6. Çağatay Türkçesi Döneminde -(x)g/-(x)ğ Eki

Janos Eckmann, Çağatay Türkçesi Döneminde kelime sonundaki -ğ/-g ile -k/-k seslerinin yakınlığının tam bir karışıklığa yol açtığını belirtmektedir (katığ / katık "katı", kuruğ / kuruğ "kuru", sarığ / sarık "sarı", uluğ / uluk "ulu")²⁴. Fiilden isim yapma eki -(x)g/-(x)ğ hakkında bilgi verirken de bu ek yerine sedasızlaşmış şekillerinin [- (x)k/-(x)k] de kullanıldığını, ekin sıfat ve iş veya hareket bildiren mücerret isimler yaptığını, bazen müşahhas isimler için de kullanıldığını belirtmekte ve şu örnekleri vermektedir: **a. Sıfatlar:** *açığ* "acı" (*açı-:* açmak), *arığ* "arı" (*arı-:* temiz olmak), *ölüg* "ölü" (*öl-:* ölmek), *kuruğ* "kuru" (*kuru-:* kurumak), *sévüğ* ve *çüçüg* "tatlı" (*süçi-:* tatlılaşmak), *süzüg* "süzülmüş, temiz" (*süz-:* süzmek, temizlemek), *tirig* "diri" (*tir-:* yaşamak), *yarağ* "uygun, yaraşır" (*yara-:* uygun gelmek, yaraşmak) **b. İsimler:** *ağrığ* "ağrı, acı" (*ağrı-:* ağrımak), *aldağ* "yalan, hile" (*alda-:* yalan söylemek, hile yapmak, aldatmak), *alığ* satığ

²² A. Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK yay., Ankara 1994, s. 36.

²³ Recep Toparlı ve Hanefi Vural, *Kıpçak Türkçesi*, Dilek Matbası yay., Sivas 2004, s. 22.

²⁴ Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç), Akçağ yay., Ankara 2003, s. 41.

“*alım, satım, ticaret*” (*al-*: almak, *sat-*: satmak), *bilig* “bilgi” (*bil-*: bilmek), *bitig* “yazılmış şey” (*biti-*: yazmak), *boyağ/ğ* “boya” (*boya-*: boyamak) ...²⁵

Çağatay Türkçesi dönemi ile ilgili tespit ettiğimiz örneklerde -(x)g/-(x)ğ ekinin fiilden kalıcı isimler yapmak için kullanıldığı görülmektedir.

1.6.1. Kullanılışı

1.6.1.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *Qorqu* birür irdi o mazlûmğa (*qorqu* < *qorkuğ*) (SH-959) ; *Naz ucıdın bilige sancıp itek /Resm-i vefâdârlıg andağ kirek* (SH-993) ; ; *Min-i ağırıkka meger baqqalı perhîz ite sin* (*ağırık* < *ağrığ*) (BD, 88-4) ; *Biri sökünç ü biri katıq u biri yalğan* (*katık* < *katığ*) (BD, 100-5) ; *kuyaş yanlıg arıg niyyet bu bolğay* (FŞ, 110-11); *Ni acıg su ki mest-ı vaḥşet-âyân* (FŞ, 128-25).

1. 7. Eski Türkiye Türkçesi Döneminde -(x)g/-(x)ğ Eki

Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkçe döneminde var olan son ses -(x)g/-(x)ğ'lerin düştüğünü ve kendinden önceki vokali yuvarlaklaştırdığını ifade etmektedir. “kapu, sevu” gibi kelimelerdeki yuvarlaklaşmalarda “p”, “v” gibi dudak ünsüzlerinin de etkisi olabileceğini ifade ederek şu örnekleri vermektedir: *bilü* < *bilig* “bilgi” ; *kapu* < *kapıg* “kapı” ; *kısu* < *kısıg* “sıkıntı eziyet” ; *saçu* < *saçığ* “şenliklerde saçılan şey” ; *sevu* < *sevig* “sevgi” ; *yapu* < *yapıg* “yapı”²⁶.

Mustafa Özkan, -u/-ü; -ı/-i ekini açıklarken Eski Türkçe dönemindeki -ı-g, -i-g'den türediğini, Eski Türkiye Türkçesi döneminde sondaki -g/-ğ'lerin düşerek yardımcı ünlünün fiilden isim yapım eki durumuna geldiğini ve genellikle yuvarlak ünlülü olarak kullanıldığını ifade etmektedir²⁷.

Gürer Gülsevin, Eski Türkçe dönemindeki -(I)G ekinin ünsüzü Eski Türkiye Türkçesinde eridiği için bu ekle türetilen kelimelerin son sesinde -ğ/-g'lerin bulunmadığını, ancak “bağ, ök” gibi tek heceli kelimelerde bu -ğ/-g'lerin korunduğunu söylemektedir²⁸.

Hatice Şahin, Eski Türkçe döneminde kelime sonunda bulunan -g/-ğ ünsüzlerinin kendinden önceki ünlünün açıklığında sızıcılışarak eridiğini ve ünlüyü yuvarlaklaştırdığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra az sayıda örnekte de ünlünün düzlüğünü koruduğunu belirterek şu örnekleri vermektedir: *kapıg* > *kapu* ; *kamag, kamıg, kamug* > *kamu* ; *tapıg* > *tapu* ; *sanıg* > *sanu* (düzlüğünü koruyanlar) *asıg* > *assı* ; *çerig* > *çeri* ; *tirig* > *diri*²⁹.

²⁵ Eckmann, age., s. 48-49.

²⁶ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, Akçağ yay., Ankara 2005, s. 43-44.

²⁷ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi yay., İstanbul 2000, s. 120.

²⁸ Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK yay., Ankara 2007, s. 134.

²⁹ Hatice Şahin, *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ yay., Ankara 2003, s. 38.

Eski Türkiye Türkçesi döneminde, ekin sonundaki -g/-ğ ünsüzleri düşmüş, yardımcı ünlü ek hâline gelmiştir ve genellikle yuvarlak şekli kullanılmıştır (-u/-ü). Ek, bu dönemde fiilden kalıcı isimler türetmek için kullanılmıştır.

1.7.1. Kullanılışı

1.7.1.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *Güher incü altun saç u saç dılar* (saç u < saç ığ:) (SN-437) ; *Çü bende ne uş kaldı vü ne bilü* (bilü < bilig) (SN-754) ; *dañu türbe içre ayru yatur* (ayru < ayr ığ) (KEMS-52) ; *Cihanda yoğ bu resme hiç yapular* (yapu < yapığ) (KEMS-219) ; *ölü* *gevd esinden geçemez olup küştelerden püşteler oldı.* (ölü < ölüğ) (DN, 104a-1) *Eger yoğ dirseñüz sizden bir kişi diri komazam.* (diri < tirig) (DN, 171a-9,10).

2. Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Lehçelerinde -(x)g/-(x)ğ Eki

2. 1. Kırgız Türkçesinde -UU, -OO [< -(x)g/-(x)ğ] Eki

Mustafa Öner, bütün Kuzey (Kıpçak) grubu lehçelerinde mastar yapmak için kullanılan -v ekinin Eski Türkçede fiilden isim yapan -g/-ğ'den geliştiğini ve daha Kıpçak Türkçesi döneminde tamamen düştüğünü veya -g > -v değişimine uğradığını belirtmektedir. Kırgız Türkçesinde bu yarı ünlü -v'nin tamamen ünlüye döndüğünü ve bu hadisenin izi olarak uzunluğunu koruduğunu ifade etmektedir. Asıl işlevi mastar (isim-fiil) yapmak olan bu ekin, kalıplaşarak fiilden kalıcı isimler de türettiğini ifade ederek Kırgız Türkçesi ilgili olarak şu örnekleri vermektedir: *baru u* "gitmek" ; *kelüü* "gelmek" ; *kıynoo* "eziyet etmek" ; *cıynoo* "toplamak" (Kalıcı isimlere örnek) *aştoo* "hayvan yemliğı" ; *kanoo* "savaş ganimeti" ; *kösöö* "köseğı, ocak değneğı" ; *kurçoo* "kuşatma" ; *çaypoo* "sert başlı (at)" ; *şayloo* "seçim" ; *karoo* "muayene; nezaret" ...³⁰

Hülya Kasapoğlu Çengel, bu ekin Eski Türkçedeki -g/-ğ ekinden geliştiğini, Kıpçak Türkçesinde "v"ye döndüğünü ve bugünkü Kuzey (Kıpçak) Türkçesi lehçelerinde bu şekilde kullanıldığını belirtmektedir. Kırgız edebî dilinde ise yarı ünlü "w" sesinin eriyerek uzun ünlüye dönüştüğünü ifade etmektedir. Ekin asıl işlevinin bütün fiil kök ve tabanlarına gelerek fiil ismi yapmak olduğunu, bunun dışında kalıcı isimler de türettiğini belirterek şu örnekleri vermektedir: (mastar olarak) *oyloo* "düşünmek" ; *oynoo* " oynamak" ; *taştoo* "atmak" ; *toktoo* "durmak" ; *iştöö* "alışmak" ; *cölöö* "desteklemek" ; *izdöö* "araştırmak" ; *közdöö* "gözlemek" ; *okuu* "okumak" ; *aluu* "almak" ; *çaşatuu* "yaşatmak" ; *başkaruu* "yönetmek" ; *içüü* "içmek" ; *körsötüü* "göstermek" ; *ketüü* "gitmek" ; *bilüü* "bilmek" (kalıcı isim olarak) *aşuu* "geçit"³¹.

Cahit Başdaş ve Abdülmukaddes Kutlu, Kırgız Türkçesindeki mastar eki -UU/-OO'ya diğer lehçelerde pek rastlanılmadığını ve bu ekin tarihî metinlerde

³⁰ Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK yay., Ankara 1998, s. 71-72.

³¹ Hülya Kasapoğlu Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Akçağ yay., Ankara 2005, s. 147-148.

fiilden isim yapan -(x)g ekinin Kırgız yazı dilindeki -g > -v > ø gelişmesi sonucu ortaya çıkmış olabileceğini belirterek şu örnekleri vermektedirler: *aydoo: tarla sürmek* ; *saluu: salmak* ; *baştoo: başlamak* ; *sürötlöö: resmetmek* ; *bilüfü: bilme* ; *turmoo: tırmıklama* ; *izdöö : arama*; *toptoo: toplama* ; *kıluu: yapmak* ; *tüşündürüü: anlatma*³².

Buran ve Alkaya ise diğer Kuzey (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde -v şeklinde olan bu ekin, Kırgız Türkçesinde düştüğünü ve kendisinden önce gelen ünlüyü uzattığını belirterek şu örnekleri vermektedirler: *baruv > baruu (gitmek)* ; *keliiv > keliüü (gelmek)* ; *kıynav > kıynoo (eziyet etmek)* ; *cıynav > cıynoo (toplamak)* ; *süyüv > süyüü (sevmek)* ; *karav > karoo (bakmak)* ; *cazuv > cazuu (yazmak)*³³.

Taradığımız metinlerde, bu ekin mastar (isim-fiil) yapma işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca fiilden kalıcı isimler de türetmektedir.

2.1.1. Kullanılışı

2.1.1.2. Yüklem Olarak Kullanılışı: *Bugün menin sıyınuu künüm.* (Bugün benim tapınma günüm.) (KGT, s. 173-14) ; *Atanın azdaktan calgız tilegi- uulun adam kılıu.* (Babasının tek dileği, oğlunu adam etmektir.) (KGT, s. 178-8) ; *El belgisinin biröö “oñqo turuu” imiş.* (Bu işaretlerden biri “dik durmak” imiş.) (TDEMA, C. 1, s. 158) ; *Biydin maksatı, biylik kılıu / Bay maksatı, baylık cıynoo* (Beyin maksadı, beylik kılmak / Zenginin maksadı, servet yığmak) (KA, 678) ; *Kıska cip ce bayloogo kelbeyt / Ce körmöögö kelbeyt.* (Kısa ip ne bağlamaya gelir. / Ne düğülemeye gelir.) (KA, 1372).

2.1.1.3. Özne Olarak Kullanılışı: *Baktılıu boluu mönözdön / Baatır boluu küröştön* (Bahtlı olmak doğuştan / Bahadır olmak güreşten) (KA, 468) ; *Bekerinen kepin tabılsa ölüü kerek.* (Bedava kefen bulursa ölmek gerek.) (KA, 589) ; *Keyüü bar, ker-tartuu cok.* (Kederlenmek var, vazgeçmek yok.) (KA, 1363) ; *Özün sottoy bilüü adamdık ıymandın tazalığı.* (Kendi kendini yargılayabilmek insan imanının temizliğidir.) (TLG, s. 532).

2.1.1.4. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanılışı: *Eleman bay qabar aluuga keldi.* (Eleman haber almaya geldi.) (TDEMA, C. 6,s. 278) ; *Çınarbayga peri qızdı körüügö мүмкүндүк болгон чоq.* (Çınarbay'ın peri kızını görmesi mümkün değilmiş.) (TDEMA, C. 6, s. 356) ; *Süylögön sözdü uguuga, süyö turgan el kerek.* (Söylenen sözü duymaya, sevecek halk gerek.) (KA, 1711) ; *Balasın ıraakı cerge okuuga ciberdi.* (Çocuğunu uzak bir yere okumaya gönderdi.) (TLG, s. 477).

2.1.1.5. Nesne Olarak Kullanılışı: *Çınarbay'dı öltürüp kelinin özü aluu araketinde boldu.* (Çınarbay'ı öldürüp gelini kendine almak istemiş.) (TDEMA, C. 6, s. 358) ; *Caşagandı bilbegen, caşoonun barkın ketiret.* (Yaşamayı bilmeyen,

³² Cahit Başdaş ve Abdülmukaddes Kutlu, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Dicle Üniversitesi yay, Diyarbakır 2004, s. 127.

³³ Buran-Alkaya, age., s. 242-243.

yaşamının değerini yok eder.) (KA, 886) ; Uşu süyüü, uşu sezimdin kısa boluusun Alıkul kaalabayt. (Alıkul, bu sevgi ve duygunun kısa sürmesini istemez.) (TLG, s. 530).

2.1.1.6. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: *Bugün menin sıynuu küñüm.* (Bugün benim tapınma günüm.) (KGT, s. 173-14) ; *Çınarbayga peri qızdı körüügö мүмкүндүк болгон чоқ.* (Çınarbay'ın peri kızını görmesi mümkün değilmiş.) (TDEMA, C. 6, s. 356) ; *Caşagandı bilbegen, caşoonun barkın ketiret.* (Yaşamayı bilmeyen, yaşamının değerini yok eder.) (KA, 886).

2.1.1.7. Birleşik Fiil Olarak Kullanılışı: *Eleman bay qabar aluuga keldi.* (Eleman haber almaya geldi.) (TDEMA, C. 6, s. 278) ; *... üyünö cetüügö çaması kelbey qalğan.* (... evine gitmeye dermanı kalmamış.) (TDEMA, C. 6, s. 354) ; *Atanın azdakten calgız tilegi- uulun adam kuluu.* (Babasının tek dileği, oğlunu adam etmektir.) (KGT, s. 178-8) ; *Bıydın maksatı, bıylik kuluu / Bay maksatı, baylık cıyno.* (Beyin maksadı, beylik kılmak / Zenginlik maksadı, servet yığmak) (KA, 678) ; *Öziñ sottoy bilüü adamdık ıymandın tazalıgı.* (Kendi kendini yargılayabilmek insan imanının temizliğidir.) (TLG, s. 532).

2.1.1.8. Edat Grubu Olarak Kullanılışı: *Aalam teñiri cerdi ot teñrinen saqtoo üçün müyüzünö kötörüp alıp.* (Kâinat Tanrısı, yeri Ateş Tanrısından korumak için boynuzunu kaldırmış.) (TDEMA, C. 1, s. 140) ; *Al öziñün kelgenin bilgüzüü üçün...* (Kendisinin geldiğini bildirmek için...) (TDEMA, C. 6, s. 356).

2.1.1.9. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: Uşu süyüü, uşu sezimdin kısa boluusun Alıkul kaalabayt. (Alıkul, bu sevgi ve duygunun kısa sürmesini istemez.) (TLG, s. 530) ; *Bir berilgen caşoonu adamdar cırgalda ötkörgüdöy bolsa kana!* (Bize aynı anda bağışlanan hayatı, insanlar huzur içinde geçirse, ne olur!) (TLG, s. 532).

2. 2. Kazak Türkçesinde -(x)v/-(x)w [< -(x)g/-(x)ğ] Eki

Kenan Koç ve Oğuz Doğan, arka damak “ğ/g” ünsüzünün Kazak Türkçesinde “w”ye dönüştüğünü belirtmektedir.³⁴ “-w” ekinin Kazak Türkçesinin mastar eki olduğunu belirterek hareket isimleri yapmanın yanı sıra, somut anlamlı isimler yaptığını da ifade ederek şu örnekleri vermekteler: *qıstaw* “kışlak”, *jaylaw* “yayla”, *tilew* “dilek” ; *saylaw* “seçim” ; *qatuw* “katı, sert”, *tüzüw* “doğru, düz”, *awruw* (hasta, hastalık)³⁵.

Ferhat Tamir, Eski Türkçe döneminde fiilden isim yapma eki olan -ğ/-g'nin Kazak Türkçesinde -w'ye dönüştüğünü ifade etmektedir³⁶. Bu ekin işlevleri ilgili olarak da şu bilgi ve örnekleri vermektedir: *Hareket isimleri yapar: bayqa-w*

³⁴ Kenan Koç ve Oğuz Doğan, *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi yay., Ankara 2004, s. 84.

³⁵ Koç-Doğan, *age.*, s. 194.

³⁶ Ferhat Tamir, “Kazak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ yay., Ankara 2007, s. 435.

“dikkat etme”, *sına-w* “sinamak, sinama, deneme”, *al-u-w* “almak, alma”, *kel-ü-w* “gelme”. *Alet, eşya ve nesne isimleri yapar: ege-w* “eğe”, *casa-w* “kıza verilen çeyiz, eşya”, *boya-w* “boya”, *caya-w* “yaya”. *Sıfat olarak kullanılan isimler yapar: bite-w* “kapalı”, *qat-u-w* “katı, sert”, *tüz-ü-w* “düz, düzgün”, *taya-w* “yakın, uzak değil”. *Yer isimleri yapar: as-u-w* “dağ geçidi”, *ağa-la-w* “dere, ırmak veya gölün kıyısı, kenarı”³⁷.

Buran ve Alkaya ise Kazak Türkçesinde hareket adları yapan -v ekiyle ilgili olarak şu örnekleri vermektedirler: *jaz-uv* (yazmak) ; *kön-üv* (alışmak) ; *oqu-v* (okumak) ; *al-uv* (almak) ; *aytqız-uv* (söyletmek)³⁸.

Bu ekin Kazak Türkçesinde mastar (isim-fiil) yapma işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca fiilden kalıcı isimler de türetmektedir.

2.2.1. Kullanılışı

2.2.1.1. Özne Olarak Kullanılışı: *Muğalim muğalimdik oqıp şıqqan adamdardan boluwı tiyisti.* (Öğretmenin öğretmenlik ilmini okuyanlardan olması gerekir.) (TLG, s. 476) ; *Jañalıqqa jastar moyñıñ burıp, qayrılar, halıq tüzelüwiniñ ümiti jastarda.* (Gençler yeniliğe yönelirler, halkın düzelmesinin ümidi gençlerde.) (TLG, s. 476).

2.2.1.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanılışı: *Meniñ endi bugan şıdawğa älim kelmes.* (Benim artık buna dayanmaya gücüm yetmez.) (TDEMA, C. 6, s. 180) ; *Şalkuyırtı bekitüwge tusaw şaq kelmeydi.* (Şalkuyruk’ı bağlamaya bir türlü ip dayanmaz.) (TDEMA, C. 6, s. 236) ; *Egin oruvğa şıkkın bir äyel kumirasın sütimen şöptiñ arasına koyadı.* (Ekin biçmeye tarlaya giden kadın süt dolu bir kabı otların arasına bırakmış.) (KAZMS, s. 127) ; *Tuv, sonı aytuvğa kalay erinbeysiñder, depti.* (Vah, bunları söylemeye nasıl üşenmiyorsunuz, demiş.) (KAZMS, s. 331) ; *Bul künde Qazaq arasındığı oquw josıqsız häm josıq jasawğa bolmaydı da.* (Bugün, Kazak halkı arasındaki eğitim-öğretim, programsız ve program yapmaya da uygun değil) (TLG, s. 476).

2.2.1.3. Nesne Olarak Kullanılışı: *Men däl sol jerin oylavdı umutıppın.* (Ben tam orasını düşünmeyi unutmuşum.) (KAZMS, s. 121) ; *Mal bağatındar mal bağuwın jaqsı bilerge kerek.* (Hayvan bakacakların hayvan bakmasını iyi bilmesi gerekir.) (TLG, s. 476).

2.2.1.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: *Jañalıqqa jastar moyñıñ burıp, qayrılar, halıq tüzelüwiniñ ümiti jastarda.* (Gençler yeniliğe yönelirler, halkın düzelmesinin ümidi gençlerde.) (TLG, s. 476).

2.2.1.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanılışı: *Sondıqtan, qorıqpaw gerek, batır boluw gerek.* (Bunun için korkmamak, cesur olmak gerek.) (TDEMA, C. 6, s. 168) ; *Añdar bir birlep aristannıñ halin bilüwge keledi.* (Hayvanlar bir bir aslanın halini

³⁷ Tamir, age., s. 442.

³⁸ Buran-Alkaya, age., s. 282.

sormaya gelmişler.) (KAZMS, s. 123) ; *Egin oruvğa şıkkın bir áyel kumırasın sütimen şöptiñ arasına koyadı.* (Ekin biçmeye tarlaya giden kadın süt dolu bir kabı otların arasına bırakmış.) (KAZMS, s. 127).

2.2.1.6. Edat Grubu Olarak Kullanılışı: *Kim öltürgenin bilüw işin sol jerde qarap jürse, itterdiñ izi körümedi.* (Kimin öldürdüğünü anlamak için etrafına bakmış, köpeklerin izini görmüş.) (TDEMA, C. 6, s. 190) ; *Men bul ekewiniñ qaysısı adamzat, qaysısı saytan ekenin ayıruw işin osı amaldı qoldandım.* (Ben bu ikisinden hangisinin insan, hangisinin şeytan olduğunu ayırmak için bu yola başvurdum.) (TDEMA, C. 6, s. 274) ; *Kakpannıñ serpuvimen balık eti ırşıp barıp, anagay jerge düsedı.* (Kapanın kapanışı ile balık kapandan uzak bir yere fırlayıp düşmüş.) (KAZMS, s. 109) ; *Mıltıktı aluv işin sender özderiñ kaday öner bileşinđir, sonı mağan aytıñdar.* (Tüfeği almak için ne gibi hünerleriniz olduğunu bana söyleyin.) (KAZMS, s. 275).

2.2.1.7. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *Bul künde Qazaq arasındaqı oquw josıqsız hám josıq jasawğa bolmaydı da.* (Bugün, Kazak halkı arasındaki eğitim-öğretim, programsız ve program yapmaya da uygun değil.) (TLG, s. 477).

2. 3. Tatar (Kazan) Türkçesinde -(x)v/-(x)w, -U [< -(x)g/-(x)ğ] Eki

Mustafa Öner, -(x)g/-(x)ğ ekinin bütün Kuzey (Kıpçak) grubu lehçelerinde mastar yapmak için kullanıldığını ifade ediyor. Bu ekin, Eski Türkçede fiilden isim yapan -g/-ğ ekinin geliştiğini ve daha Kıpçak Türkçesi döneminde tamamen düştüğünü veya -g > -v değişimine uğradığını belirtiyor. Aynı ekin kalıplaşarak fiilden kalıcı isimler de türettiğini ifade ederek Tatar (Kazan) Türkçesi ilgili olarak şu örnekleri vermektedir: *kürüv* “görmek” ; *kürsetüv* “göstermek” ; *cıyuv* “yığmak, toplamak” ; *cıynuv* “toplanmak” ; *cıyıstıruv* “düzenlemek, toplamak” ; *yazuv* “yazmak” (Kalıcı isimlere örnek) *borav* “matkap” ; *kırşav* “çember” ; *tarlav* “orman içindeki tarla” ; *çabuv* “etek” ; *kiñğırav* “çan” ; *bogav* “bukağı, pranga” ; *kizüv* “salgın” ; *ıklav* “oklava” ; *tomav* “soğuk algınlığı” ; *bélev*³⁹ “bilev taşı” ...⁴⁰

Buran ve Alkaya, eserlerinde bu ekin de Türkiye Türkçesindeki -mA ekini karşıladığını belirtmektedirler. Öner’den farklı olarak verdikleri örneklerde -U şeklinin de kullanıldığı görülmektedir: *uk(i)-u* (okuma), *tukta-v* (durma), *uk(i)-u bülmesé* (okuma odası), *Olı kişiler bélen çey iç-üler, basuga çıgıp kit-üler...* (Ulu kişilerle çay içmeler, tarlaya çıkıp gitmeler...) ⁴¹.

Asıl işlevi mastar (isim-fiil) yapmak olan bu ek, fiilden kalıcı isimler türetmek için de kullanılmaktadır.

³⁹ Mustafa Öner, “bélev” kelimesini örnek verirken bu kelimenin bilegi > bilevüv > bilevü şeklinde geliştiğini, -v ekinin Eski Türkçedeki -g/-ğ ekinin türediğini kabul ettiklerini ancak bu gibi bazı kelimelerdeki -v’nin -ğ/-gi ekinin geldiğini belirtiyor. bk. Öner, age., s. 72.

⁴⁰ Öner, age., s. 71.

⁴¹ Buran-Alkaya, age., s. 242.

2.3.1. Kullanılışı

2.3.1.1. Özne Olarak Kullanılışı: *Meskewnén alınuwı xakında beyette kıska-kıska cömleler bélen géne eytéle.* (Moskova'nın alınması beyitte kısa kısa cümleler ile anlatılıyor.) (KGTLE, s. 354) ; *Şul minuttan başlap anıñ öçén dönyada yeşewnen kızıgı bitté.* (Şu dakikadan itibaren onun için yaşamının anlamı kalmadı.) (KGTLE, s. 375) ; *Tın aluvı bigrek avır la.* (Nefes alması daha zor tabii.) (TLG, s. 720) ; *Yul surıkkanga küre yörüw ciñél buldı.* (Yol sorulduğu için yürümek kolay oldu.) (TLG, s. 732).

2.3.1.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanılışı: *Şulay da bala yılauda tuqtamagan...* (Ama bu çocuk ağlamaya devam etmiş...) (TDEMA, C. 1, s. 380) ; *Tormış aşuw-éçüwden géne gıybaret tügél le.* (Hayat yemek-içmekden ibaret değildir.) (KGTLE, s. 370) ; *Hiçkémne sizmes bulsa da, cırnı işetüwden tuqtamadı.* (Hiç kimseyi sezmez ise de, türküyü işitmekten geri kalmadı.) (TLG, s. 722).

2.3.1.3. Nesne Olarak Kullanılışı: *Nikotin yogıntısı tirénén kan tamırları taraya, anıñ tuklanuwı bozıla.* (Nikotin yoğunluğu dolayısıyla derinin kan damarları daralır, onun beslenmesi bozulur.) (KGTLE, s. 133) ; *Asiyenén etisê açulanışuv, kêmge de bulsa üpkelevnén ni ikenlégén bėlmiy idė.* (Asiye'nin babası kızmanın ve herhangi birisine öfkelenmenin ne olduğunu bilmezdi.) (TLG, s. 719).

2.3.1.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: *Bu balanıñ yılavı añarga at quşulmagannan bulırğa kiräk.* (Bu çocuğun ağlaması ona isim verilmediğinden olması gerek.) (TDEMA, C. 1, s. 380) ; *Anıñ qayda korıluın telär ideñ?* (Onun nerede kurulmasını diler idin?) (TDEMA, C. 1, s. 400) ; *İşeknéñ kıkırıuwına karap yorttalığına ışınasan, ak sakalım bélen miña ışanmıysan, digen.* (Eşegin anırmasına bakarak evde olduğuna inanıyorsun, ak sakalım ile bana inanmıyorsun, demiş.) (KGTLE, s. 177) ; *Şul minuttan başlap anıñ öçén dönyada yeşewnen kızıgı bitté.* (Şu dakikadan itibaren onun için yaşamının anlamı kalmadı.) (KGTLE, s. 375) ; *Asiyenén etisê açulanışuv, kêmge de bulsa üpkelevnén ni ikenlégén bėlmiy idė.* (Asiye'nin babası kızmanın ve herhangi birisine öfkelenmenin ne olduğunu bilmezdi.) (TLG, s. 719) ; *İñ ėlék Qazan hem Qırım tatarları arasında meğrifetçélék idėyalerénén tuva başlavına obyektıf revêşte cirlék barlıkqa kile.* (En önce Kazan ve Kırım Tatarları arasında aydınlanma fikirlerinin doğmaya başlamasına objektif olarak zemin meydana geldi.) (TLG, s. 723).

2.3.1.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanılışı: *Bu xel çinovniknıñ ülémé, dönyanı taşlap, tar kabérge kėrűwé bélen beylengen.* (Bu durum memurun ölümü, dünyayı terk edip, dar kabire girmesiyle sonuçlanmıştır.) (KGTLE, s. 183) ; *Lekin anı kėşé bularak küz adlına kitérűwé şaktıy çitén.* (Ama onu kişi gibi göz önüne getirmesi oldukça zor.) (KGTLE, s. 254) ; *Bu yuğarı medeniyet bėzge yaqın buluv gına tügél, hemme yaqtan bėznė çolgap alğan.* (Bu yüksek medeniyet bize sadece yakın olmak değil, her taraftan bizi kuşatıvermiş.) (TLG, s. 734).

2.3.1.6. Edat Grubu Olarak Kullanılışı: *Doşmannardan saqlanu öçen bik qulay bulgan mondıy ırın.* (Düşmanlardan korunmak için pek rahat bir yermiş burası.) (TDEMA, C. 1, s. 390) ; *Xucası torıp kitü belän, Aqbay alga çıgıp çapgan.* (Sahibinin kalkmasıyla Akbay önüne geçip koşmuş.) (TDEMA, C. 7, s. 650) ; *Doşman köçenēñ küp mertebe artık buluwı arkasında Xesen helak bula.* (Düşman gücünün çok fazla olması sebebiyle Hasan helak oluyor.) (KGTLE, s. 112) ; *Bu xel çinovniknıñ ülemé, dönyanı taşlap, tar kaberge kériwé bélen beylengen.* (Bu durum memurun ölümü, dünyayı terk edip, dar kabire girmesiyle sonuçlanmıştır.) (KGTLE, s. 183) ; *Tirlevnē basuv öçen koyınp aldık.* (Terlemeyi bastırmak için yıkanıverdik.) (TLG, s. 731).

2.3.1.7. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *Yeşerge télew, ciñerge télew derté bélen tulı idé ul küzler.* (Yaşamak arzusu, zafer arzusu ile dolu idi, o gözler.) (KGTLE, s. 193) ; *Miném Troitskide çakta uk tatar mektebénēñ altınçı klasınnan söréliwém, indé institutka kéergende, anketanı aldap tutırırğa mecbur buluwım hem, soñınnan faş itélép, ukuwdan kuwluwım anıñ arkasında.* (Benim Troitski'deki Tatar mektebinin 6. sınıfından sürülmem, enstitüye girerken anketimi yalan bilgilerle doldurmaya mecbur kalmam ve sonunda faş edilerek okuldan kovulmam onun yüzündendir.) (KGTLE, s. 111-112) ; *Ah, bu nindiy ayrılıuv?* (Ah, bu ne ayrılık!) (TLG, s. 733).

2. 4. Kırım Tatar Türkçesinde -(x)v [- (x)g/-(x)ğ] Eki

105

İlhan Çeneli, Kıpçakça mastar eki olan -(x)v'nin her fiil tabanına gelebildiğini ve ekin -ğu/-gü fiilden isim yapma ekinden geliştiğini belirtmekte ve ekle ilgili olarak şu örnekleri vermektedir: *aluv* "alma" ; *atuv* "atma" ; *kıdıruv* "arama" ; *ağlav/cığlav* "ağlama" ; *tólev* "sayma" ; *yaldav* "yüzme" ; *irüv* "erime" ; *tanuv* "tanıma" ; *taşuv* "taşımaya" ; *aşıkmayuv* "acele etmeme" ; *bilâlmayuv* "bilememe" ; *darkatmayuv* "yaymama, saçmama" ; *kelmeyüv* "gelmememe"⁴².

Zuhal Yüksel, bu ekin ünsüzle biten kelimelere -uv/-üv, ünlüyle bitenlere de -v şeklinde geldiğini, düz-dar ünlüyle biten kelimelerde ise "v" sesinin son sesteki düz-dar ünlüleri yuvarlaklaştırdığını belirterek ekin işlevleri ilgili olarak şu bilgi ve örnekleri vermektedir: *Mastar eki gibi bütün fiillerde kullanılır: oquv* "okuma", *ağlav* "ağlama", *tabınuv* "tapınma", *qaytuv* "geri dönme", *yaldav* "yüzme" ... *Soyut isimler türetir: qaynav* "çoşkunluk", *bildirüv* "bildiri, resmi tebliğ", *doğuv* "doğum", *tutuv* "hastalık nöbeti" ...⁴³

Bu ekin Kırım Tatar Türkçesinde mastar (isim-fiil) yapma işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca fiilden kalıcı isimler de türetmektedir.

⁴² İlhan Çeneli, *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*, (Çev. Mustafa Argunşah), TDK yay., Ankara 1997, s. 33-34.

⁴³ Zuhal Yüksel, "Kırım-Tatar Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ yay., Ankara 2007, s. 836.

2.4.1. Kullanılışı

2.4.1.1. Yüklem Olarak Kullanılışı: *Menim istegim kıza evlenüv!* (Benim istediğim, kızla evlenmek!) (TDEMA, C. 5, s. 666) ; *Destannıñ acayıp bir yeri olsa, o da Qırımıñ er şeerine dair dört satırlıq şiir yazılıp qaldırıluvındadır.* (Destanın fevkalade bir yeri olsa, o da Kırım'ın her şehrine dair dört satırlık şiirin yazılıp bırakılmasındadır.) (KGTLE, s. 295) ; *Amma onıñ tüşünceleri öziniñ yüregi aqqında, öz tabiatını temizlev aqqında.* (Ama onun düşünceleri kendi yüreği hakkında, öz tabiatını temizleme hakkında.) (KGTLE, s. 355).

2.4.1.2. Özne Olarak Kullanılışı: *Maña qıymet kesüv gerekmez, xanım.* (Bana kıymet biçmek gerekmez, hanım.) (TDTEA, C. 13, s. 76) ; *Çünki tarılarnıñ çölden cıyıp aluv ve kötürülüv vaqıtı çoqtan keçti.* (Çünkü darıların tarladan toplanıp alınma ve kaldırılma vakti çoktan geçti.) (TDTEA, C. 13, s. 138) ; *Er alda şairniñ maqalelerinde şiiriy eserlerindeki kibi “tüzetüvler” azca.* (Herhâlde şairin makalelerinde, şiirsel eserlerindeki gibi “düzeltmeler” daha azdır.) (KGTLE, s. 478).

2.4.1.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanılışı: *Lakin oğlunıñ yüregi, öyle qorqutuvlardan sevgilisiniñ aşkıdan vazgeçecek yüreklerden degil eken.* (Fakat oğlunun yüreği, öyle korkutmalardan sevgilisinin aşkıdan vazgeçecek yüreklerden değilmiş.) (TDTEA, C. 13, s. 159) ; *Bütün bulardan başqa lirik yırlarda tuvğan yerlerniñ düldberligini, tuvğan yurtıñ tabiat güzelliklerini aqs etüvge de çoq yer ayrıla.* (Bütün bunlardan başka lirik şarkılarda doğulan yerlerin güzelliğini, ana yurdun doğal güzelliklerini aks ettirmeye de çok yer ayrılır.) (KGTLE, s. 159) ; *Olar qarpız asravda özara yarışlaşalar.* (Onlar karpuz yetiştirmede yarışıyorlar.) (TLG, s. 866) ; *Mesele qızımı yerleştirüvde daa.* (Mesele kızımı yerleştirmede ya.) (TLG, s. 871).

2.4.1.4. Nesne Olarak Kullanılışı: *Men mağaradan çıkuv yolunu bilem, dey.* (Ben mağaradan çıkış yolunu biliyorum, der.) (TDEMA, C. 5, s. 662) ; *Bu şeerge gelüvi birinci.* (Bu şehre ilk gelişi.) (TLG, s. 869).

2.4.1.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: *Çünki tarılarnıñ çölden cıyıp aluv ve kötürülüv vaqıtı çoqtan keçti.* (Çünkü darıların tarladan toplanıp alınma ve kaldırılma vakti çoktan geçti.) (TDTEA, C. 13, s. 138) ; *Men mağaradan çıkuv yolunu bilem, dey.* (Ben mağaradan çıkma yolunu biliyorum, der.) (TDEMA, C. 5, s. 662) ; *Bunıñ sebebi, özüniñ yaşına, muçesine göre kiyinüvinde olsa gerek.* (Bunun sebebi, kendi yaşına, görünümüne göre giyinmesinde olsa gerek.) (TLG, s. 870) ; *...daa soñra yazıqsınuv alametleri qatıldılar.* (...daha sonrada acıma alametleri ilave oldu.) (TLG, s. 874).

2.4.1.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanılışı: *Maña qıymet kesüv gerekmez, xanım.* (Bana kıymet biçmek gerekmez, hanım.) (TDTEA, C. 13, s. 76) ; *Bütün bulardan başqa lirik yırlarda tuvğan yerlerniñ düldberligini, tuvğan yurtıñ tabiat güzelliklerini aqs etüvge de çoq yer ayrıla.* (Bütün bunlardan başka lirik şarkılarda doğulan yerlerin güzelliğini, ana yurdun doğal güzelliklerini aks ettirmeye de çok

yer ayrılır.) (KGTLE, s. 159) ; Azlıqtaki milletlerge öz ana tillerinde gazeta, jurnallar neşir etüv kibi çoqtqn-çoq vadeler adağan manifest ilan etile. (Azınlıktaki milletlere kendi ana dillerinde gazete, dergi neşretme gibi pek çok sözler veren manifesto ilan ediliyor.) (KGTLE, s. 481).

2.4.1.7. Edat Grubu Olarak Kullanılışı: Azlıqtaki milletlerge öz ana tillerinde gazeta, jurnallar neşir etüv kibi çoqtqn-çoq vadeler adağan manifest ilan etile. (Azınlıktaki milletlere kendi ana dillerinde gazete, dergi neşretme gibi pekçok sözler veen manifesto ilan ediliyor.) (KGTLE, s. 481) ; Olar, Qızıl Orduğa ketecek yaşlar, çalışuvdan soñ arbiy işni ögrene ekenler. (Onlar, Kızıl Ordu'ya gidecek gençler, çalışmadan sonra harp işini öğreniyorlarmış.) (KGTLE, s. 579).

2.4.1.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: Ana-babalar qayda baqalar,-dedi açuv tolu qaba sesnen. (Anne babalar nereye bakıyor, dedi öfke dolu kaba bir sesle.) (TLG, s. 874).

2. 5. Kumuk Türkçesinde -(x)v/(x)-w [$-(x)g/-(x)ğ$] Eki

Çetin Pekacar, ekin işlevleri ilgili olarak şu bilgi ve örnekleri vermektedir: Fiillerden iş ismi yapar: abdıraw “şaşkınlık, şaşırma”, aqlaw “anlama, kavrama”, boyaw “boyama”, yılaw “ağlama, ağlayış”, saylaw “seçme, oy verme”, betlew “başa kakma; ayıplama”, açıw “açma, açış”, yoluğw “karşılaşma, görüşme”. Kalıcı soyut isim ve hareketten doğan isim yapar: aqlaw “bilinç, şuur; idrak”, ayaw “merhamet”, yoraw “tahmin, zan; dilek”, sanaw “sayı, adet”, sınaw “sınav, test; deney, tecrübe”, talaw “yağma, talan, çapul”. Kalıcı somut isim: çığw “şiş, tümör, çiban”, salıw “düğünde davetliler tarafından verilen para hediyesi”, boyaw “boya”, talaw “kötü tabiatlı tümör”. Yer isimleri: oyuw “oyuntu, çukur”, yatıw “yatma yeri, ocağın yatmağa yarar çıkıntısı”, yaylaw “yayla”, tarlaw “tarla”⁴⁴.

Kumuk Türkçesinde mastar (isim-fiil) eki olarak kullanılan ekin, ayrıca fiilden kalıcı isimler türettiği de görülmektedir.

2.5.1. Kullanılışı

2.5.1.1. Nesne Olarak Kullanılışı: Ilmu dünya yaralğandan berli tilleni, sözleni amalğa gelivün axtara. (İlim, dünya yaratıldığından beri dillerin, kelimelerin ortaya çıkışını araştırır.) (KGTLE, s. 212).

2.5.1.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: Ilmu dünya yaralğandan berli tilleni, sözleni amalğa gelivün axtara. (İlim, dünya yaratıldığından beri dillerin, kelimelerin ortaya çıkışını araştırır.) (KGTLE, s. 212) ; ... atışıw tawuşlanı da eşitgende duwlap, dewlege bagıp çabıp yibere. (... çarpışma seslerini de duyunca, kudurup devlere doğru koşmuş.) (TDEMA, C. 5, s. 678) ; Yañırtıwnu dewürü

⁴⁴ Çetin Pekacar, “Kumuk Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ yay., Ankara 2007, s. 971.

bolğan bu bizin günler başlap şonu talap ete. (Yenileşmenin devri olan şu bizim günlerimiz, öncelikle bunu talep ediyor.) (TLG, s. 870).

2.5.1.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanılışı: *İlmü dünya yaralğandan berli tilleni, sözleni amalğa gelivün axtara.* (İlim, dünya yaratıldığından beri dillerin, kelimelerin ortaya çıkışını araştırır.) (KGTLE, s. 212).

2.5.1.4. Edat Grubu Olarak Kullanılışı: *Gren, Polatinskiy va Kavkaznı üyrenegen şolay özge alimler de qumuq yomaqları cıyır bulan maşğul bolğanlar.* (Gren, Polatinskiy ve Kafkasya'yı öğrenen bu gibi başka âlimler de Kumuk masallarını toplamak ile meşgul olmuşlar.) (KGTLE, s. 184).

2.5.1.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *Atalar sözi va aytıvları miñ yılları boyuna yaqlana va çarlana gelgen.* (Atasözleri ve deyimler, binlerce yıl boyunca korunarak ve yenilenerek gelmiştir.) (KGTLE, s. 233) ; ... *geçiwñü yağına barıp, bir töbeni üstüne yamuçusun da yayıp yata.* (... geçidin yanına varıp, bir tepeye kepenegini serip yatmış.) (TDEMA, C. 5, s. 684) ; *Günde on beş bet yazıw yazağanlaribız, on miş bet çığarağan maşinge neçik qarşılık etsin?* (Günde on beş sayfa yazı yazarlarımız, on binsayfa çıkaran makineye nasıl karşı koysun?) (TLG, s. 1004).

2. 6. Başkurt Türkçesinde -(x)w [< -(x)g/-(x)ğ] Eki

108

Habibe Yazıcı Ersoy, bu ekin Başkurt Türkçesinin mastar eki olduğunu belirterek şu örnekleri vermektedir: *abınıw “sürçmek, tökezlemek”, aqlaw “anlamak”, bāylānıw “bağlanmak, başlamak”, bışıldaw “fısıldamak”, biklānıw “kilitlemek, kilit vurmak, hapsetmek, kapanmak” ...*⁴⁵

Yaptığımız taramalarda, Başkurt Türkçesinde farklı olarak -Ow ve -Aw şeklinin de bulunduğu görülmektedir. Ekin asıl işlevi mastar (isim-fiil) yapmak olmakla beraber, nadir de olsa fiilden kalıcı isimler türetmek için kullanılmaktadır.

2.6.1. Kullanılışı

2.6.1.1. Özne Olarak Kullanılışı: *İl basıw- bezzeñ göröfkä hıymay.* (Ülke işgal etmek bizim örfümüze aykırıdır.) (TDEMA, C. 1, s. 430) ; ... *ularzın hörleşewe, göröf-ğazätä qırğız-qazaqqa tartımıraq.* (... onların konuşması, örf-âdeti Kırgız ve Kazaklara benziyor.) (TDEMA, C. 1, s. 466) ; *Bögönden başlap Yurmatı ilände xandıñ übéwé iñ zur bülek hanala.* (Bugünden itibaren Yurmatı ilinde hanın öpmesi en büyük hediye olarak kabul ediliyor.) (KGTLE, s. 165) ; *Aldığızğa oşolay kilép başıwım uşal niyet iken tügél.* (Karşınıza bu şekilde gelip dikilişim kötü niyet ile değil.) (KGTLE, s. 178) ; *Qış küñü halqında azıq tabıw qıyın buldı.* (Kış günü soğukta yiyecek bulmak zorlaştı.) (TLG, s. 799).

⁴⁵ Habibe Yazıcı Ersoy, “Baskurt Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ yay., Ankara 2007, s. 765.

2.6.1.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanılışı:

Uzamandar Qarastıñ hüzze yomop höyläy alıwına hoqlanıp qalğandar. (Aksakallar, Qaras'ın kapalı olarak konuşmasına hayran kalmışlar.) (TDEMA, C. 1, s. 430) ; *Qarattıñ uzıp kitew şatlığı şul tiklem olo bula, İşmäkäy dustarınıñ qotolow şatlığınan ni eşlärgä bilmey.* (Karat'ın öne geçme sevinci o kadar büyük oluyor ki İşmekey dostlarının kurtulması sevincinden ne yapacağını şaşırıyor.) (TDEMA, C. 1, s. 476).

2.6.1.3. Nesne olarak Kullanılışı: *Ülewe yañı, kürewem yañı- ti ikän.* (Ölmesi yeni, görmem yeni- demiş.) (TDEMA, C. 1, s. 468).

2.6.1.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: *... ularzın hörleşewe, göröf-ğazätä qırğız-qazaqqa tartımırq.* (... onların konuşması, örf-âdeti Kırgız ve Kazaklara benziyor.) (TDEMA, C. 1, s. 466) ; *Qazaq balahın alıwınıñ säbäbe şul.* (Kazak çocuğunu almasının sebebi şu.) (TDEMA, C. 1, s. 468) ; *Ber vaqıt Suranıñ qızı menän keyäwenä yaw kilewen küzätew siratı yetä.* (Bir zaman Sura'nın kızı ve damadına gözetleme sırası geliyor.) (TDEMA, C. 1, s. 478) ; *Bögönden başlap Yurmatı ilände xandıñ übéwé iñ zur bülek hanala.* (Bugünden itibaren Yurmatı ilinde hanın öpmesi en büyük hediye olarak kabul ediliyor.) (KGTLE, s. 165) ; *Yarar, hinı üzibizzın arağa alıw-almaw turahında känäşläşirbž.* (Tamam, seni aramıza alma almama konusunda görüşürüz.) (TLG, s. 800).

2.6.1.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı: *İl basıw bezzeñ göröfkä hıymay.* (Ülke işgal etmek bizim örfümüze aykırıdır.) (TDEMA, C. 1, s. 430) ; *Başqort xalıq icadında yér hatıwğa beylé bik küp beyét sığarılğan.* (Başkurt halk eserlerinde toprak satmaya ait pek çok beyit söylenmiştir.) (KGTLE, s. 340).

2.6.1.6. Edat Grubu Olarak Kullanılışı: *Şol saq olo tornalar, qalğandarına yul kürhätew ösön, qawırhındarın säsep kitkändär.* (O zaman büyük turnalar yol göstermek için tüylerini saçarak gitmişler.) (TDEMA, C. 1, s. 408) ; *Yügerep barıp, unı quluna alıw menän üze telhez zä qala.* (Koşarak gelip onu eline alması ile kendisi dilsiz kalıyor.) (TDEMA, C. 1, s. 434); *Yulamanğa hikérép torop xuşlaşızan başqa sara qalmanı.* (Yulaman'a sıçrayıp vedalaşmaktan başka çare kalmadı.) (KGTLE, s. 160) ; *Uqıwzan üzge eş te yoq.* (Okumaktan başka iş de yok.) (KGTLE, s. 525) ; *Esähı awırıy başlaw mınän, kürşı awıldan Ayıtbayzın üläsähı kilip yittı.* (Annesi hastalanmaya başlaması ile komşu köyden Ayıtbay'ın ananesi geldi.) (TLG, s. 806).

2.6.1.7. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *Şunan bılar kileşew tözögändär.* (Böylece bunlar sözleşme imzalamışlar.) (TDEMA, C. 1, s. 426)

2. 7. Nogay Türkçesinde -(x)v [< -(x)g/-(x)ğ] Eki

Dilek Ergönenç Akbaba, -(U)v ekinin işlevinin hareketin, işin, durumun isim şeklini yapmak olduğunu ifade etmekte ve şu örnekleri vermektedir: *königüv* “alıştırma”, *ösüv* “büyüme”, *yazuv* “yazı”⁴⁶.

Ekin mastar (isim-fiil) yapmanın yanında, nadir olarak da fiilden kalıcı isimler türettiği görülmektedir.

2.7.1. Kullanılışı

2.7.1.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanılışı: *Onın durıs ékenin, betirim, öziñdi öziñ ayıplap söylevge yeter zat barma, dep şıntı köñili men özelendi Mitalap. (NTG, s. 242/144) ; Éndi onda baruvga yol kıyın. (NTG, s. 251/235) ; ... Nogay halkın birlestirüvde, olardıñ arasında Nogay tilin, literaturasın taraltuvda az kullık yuritpegen. (NTG, s. 290/243).*

2.7.1.2. Nesne Olarak Kullanılışı: *Bu konferansiyadıñ kararı A.Ş. Canibekovka xalk biliminiñ em prosveşçeniesiniñ tarmagında endiden armagan áreket etüvge programma bolgan. (Bu konferansın kararı A. Ş. Canibekov’a halk bilimi ve aydınlanması dalında şimdiden itibaren hareket etmeye program olmuştur.) (KGTLE, s. 120).*

2.7.1.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: *Bolgan üşin, tamadanñ kanıgıp aytuvı man Asataydıñ eki koy terisin endi birev ittiler. (Fakat başkanın ısrarlı söyleyişi ile Asantay’ın iki koyun derisini şimdi bire indirdiler.) (KGTLE, s. 191) ; Sol eserde Turhanimniñ teren kürsinüvin ésitip, Kudayniette bir zatka oylanıp kaldı. (kürsinüv: iç çekmesi) (NTG, s. 261/254).*

2.7.1.4. Edat Grubu Olarak Kullanılışı: *Dayım da suv sol tatavıllardı yıırıp, yurüv üşin yaravsızga şıgaratagan édi. (NTG, s. 255/52) ; Adanastıñ baasın bilüv kerek. (NTG, s. 265/378).*

2.7.1.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *Sonnan beri onıñ yaşavı türlenip ketti. (Şundan beri onun hayatı değişti.) (KGTLE, s. 203) ; Yazuv sulıbn Kıtay Sarayındagılar yalgız bilgen yoklar. (Yazı kabiliyetini Çin sarayındakiler sadece kendileri kullanmamışlar.) (TLG, s. 666) ; Halk arasında martıñ ava şartları akında köplegen aytuvlar yürediler. (Halk arasında martın hava şartları hakkında birçokları atasözleri söylerler.) (TLG, s. 668) ; Ay Navruzga şaşuv şaş. (Ay Nevruz’a ekin saç.) (TLG, s. 668).*

2. 8. Karaçay-Malkar Türkçesinde -(x)v/-(x)w [< -(x)g/-(x)ğ] Eki

Ufuk Tavkul, Eski Türkçe döneminde son seste bulunan -ğ’lerin Karaçay-Malkar Türkçesinde çift dudak ünsüzü -v’ye dönüştüğünü belirtmektedir⁴⁷. Ekle

⁴⁶ Dilek Ergönenç Akbaba, “Nogay Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ yay., Ankara 2007, s. 631.

ilgi verdiği örneklerde Karaçay-Malkar Türkçesinde -Av şeklinin de olduğu görülmektedir: *kel-üv* “geliş”, *qar(a)-av* “bakış”, *sayl(a)-av* “seçim”, *ayt-uv* “söyleyiş”, *çab-ıv* “koşu”⁴⁸.

Taradığımız metinlerde, bu ekin mastar (isim-fiil) yapma işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca fiilden kalıcı isimler de türetmektedir.

2.8.1. Kullanılışı

2.8.1.1. Özne Olarak Kullanılışı: *Cıylğan cerde comaq aytıw elleni sanları boşalğannga köre toxtağandı.* (Toplanılan yerde bilmece söyleme işi, illerin sayısı bittiği için dururdu.) (KGTLE, s. 342).

2.8.1.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanılışı: *Alay bla wa ol malqar folklornu bek mağanalı çığarmaların basmalawğa mudor sağlandı.* (Böylelikle o, Malkar folklorunun çok önemli eserlerinin başlamasına vesile olmuştur.) (KGTLE, s. 194) ; *Andan tışında da anı xayırından ol işni tıngılı da, tolu da tintüwge artda ullu mağana berilgendi.* (Ondan başka da, onun sayesinde, o işin titiz ve eksiksiz araştırılmasına büyük önem verilmiştir.) (KGTLE, s. 362).

2.8.1.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: *Teñleşdiriliwleni köbüsü qızını atı bla baylamıbdıla.* (Eşleştirmelerin çoğu kız adı ile ilişkilendirilmiştir.) (KGTLE, s. 186) ; *Alay bla wa ol malqar folklornu bek mağanalı çığarmaların basmalawğa mudor sağlandı.* (Böylelikle o, Malkar folklorunun çok önemli eserlerinin başlamasına vesile olmuştur.) (KGTLE, s. 194) ; *Okuw kitablağa kirgen comaqla wa oquwnu programmasına köre temalağa bölünngendile.* (Okuma kitaplarına bilmeceler de okuma programına göre temalara bölünmüştür.) (KGTLE, s. 339).

2.7.1.4. Edat Grubu Olarak Kullanılışı: *Karangı angılawğa köre, işin üsünde comaq aytsang, saban qaran qalırğa, mal çarpırğa, qoş carsırğa bolluq bolğandı.* (Batıl inanışa göre iş üstünde bilmece sorulursa, ürünün verimsiz olacağı, hayvanların zarar göreceği, evlerin yıkılacağı düşünülürdü.) (KGTLE, s. 341); *Adanastıñ baasın bilüv kerek.* (NTG, s. 265/378).

2.8.1.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanılışı: *Malqarlılarnı bla qaraçaylılarnı bir bölek sabiy cırları tartıxan-sozğan bla, dıgıl etiw, barmak, qol bla baylamıbdıla.* (Malkarlılar ile Karaçaylıların bir kısım çocuk şarkıları; çekiştirme, gıdıklama, parmak, el ile bağlantılıdır.) (KGTLE, s. 185).

2.8.1.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *Cetalmayın kaldıng dep, manga korkuv saldıla.* (Yetişmeden kaldın deyip bana korku saldılar.) (KÇT, s. 95/43) ; *Ol üyüme kirgelley erkin boldu aşavum.* (O evime girince çoğaldı yiyeceğim.) (KÇT, s. 96/58) ; *koy sürüvge qazaq börü kirgenley.* (Koyun sürüsüne başıboş kurt girmişçesine.) (KÇT, s. 105/5) ; *Caşı ketgenden artda Aminatnı çaşawu bütün da*

⁴⁷ Ufuk Tavkul, “Karaçay-Malkar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ yay., Ankara 2007, s. 897.

⁴⁸ Tavkul, age., s. 899.

qıyın boldu. (Oğlu gittikten sonra Aminat'ın hayatı bütünüyle zorlaştı.) (KGTLE, s. 121) ; *Soruwlağa cuwab etalğanına-qalğanına köre adamnı adamlığına bağa biçgendile.* (Sorulara verdiği cevaba göre, kişinin adamlığına paha biçmişlerdir.) (KGTLE, s. 342) ; *(Can çıqğıncı çaşavdan umut qurumaz.* (Can çıkana kadar hayattan umut eksik olmaz.) (TLG, s. 922).

2. 9. Karay Türkçesinde -(x)v [< -(x)g/-(x)ğ] Eki

Karay Türkçesinde, -(x)v eki mastar (isim-fiil) eki olarak kullanılmaktadır⁴⁹. İsim-fiil (mastar) türetmenin yanı sıra, çok sık olmamakla birlikte fiilden kalıcı isimler türettiği de görülmektedir.

2.9.1. Kullanılışı

2.9.1.1. Özne Olarak Kullanılışı: *Sendän başxa kim ki fayda étkey canıma, ki yesisi ol yuluvnun da bahatırlıxnın Sensin.* (Senden başka benim canımı koruyacak yoktur, çünkü o kurtarışın ve zaferin sahibi sensin.) (LKADM, 39-10) ; *Yaxşıraxtır maya ürätüvü buyruhuynun; minlärindän altının da kümüşnün.* (Emirlerinin öğretilmesi bana binlerce altın ve gümüşten daha değerlidir.) (LKADM, 79-1).

2.9.1.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: *Sendän başxa kim ki fayda étkey canıma, ki yesisi ol yuluvnun da bahatırlıxnın Sensin.* (Senden başka benim canımı koruyacak yoktur, çünkü o kurtarışın ve zaferin sahibi sensin.) (LKADM, 39-10) ; *Yaxşıraxtır maya ürätüvü buyruhuynun; minlärindän altının da kümüşnün.* (Emirlerinin öğretilmesi bana binlerce altın ve gümüşten daha değerlidir.) (LKADM, 79-1).

2.9.1.3. Edat Grubu Olarak Kullanılışı: *Tuvğan kiuniumdian da ğaliegia dieyin; kaytuv bıla kielmiadim.* (Doğduğum günden şimdiye kadar, dönüş ile gelmedim.) (KGTLE, s. 184) ; *Ökiurmiagi kibik igit arıslannın açuvı biynin.* (Beyin öfkesi, genç arslanın bağırması gibidir.) (KGTLE, s. 482).

2.9.1.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanılışı: *Da suvlarnı kıyasladı ölçäv bıla.* (Ve sularını kıyasladı ölçü ile.) (LKADM, 116-28).

2. 10. Karakalpak Türkçesinde -(x)w [< -(x)g/-(x)ğ] Eki

Ceyhun Vedat Uygur, bu ekin işlevinin hareket ismi yapmak olduğunu ve Türkiye Türkçesindeki -mAK, -mA'lı isimleri karşıladığını ifade etmektedir. Ekin esasen -(x)g/-(x)ğ fiilden isim yapma eki olduğunu ancak zamanla -g'nin -w'ye dönüşerek bugünkü şeklinin ortaya çıktığını belirtmekte ve ekin hareket ismi dışındaki işlevleri ile ilgi şu örnekleri vermektedir: *Somut isimler yapar: buğaw*

⁴⁹ Özlem Kazan, *Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002, s. 111.

“zincir, bukağı”, jabıw “örtü”, qaşaw “matkap” (qaşa-: delmek) Vasıf isimleri türetir: tamaqsaw “açgöz, obur” (tamaq “yemek”+sa-: yemek yemek istemek), tatıw “barışçı; sakin” Terim yapmada kullanılır: ataw “yalın hal” (ata-: ad vermek, adını koymak), jalğaw “ek” (jalğa-: eklemek)⁵⁰.

Taradığımız metinlerde, bu ekin mastar (isim-fiil) yapma işleviyle işlek olarak kullanıldığı görülmektedir.

2.10.1. Kullanılışı

2.10.1.1. Yüklem Olarak Kullanılışı: *Atamñın ögizlerdi cibergendegi maqsäti sizlerdi aldaw.* (Babamın öküzleri gördermesindeki maksadı sizleri aldatmaktır.) (TDEMA, C. 1, s. 348) ; *Al ädebiyat bolsa söz benen süwret salıw.* (Edebiyat ise söz ile resim yapmaktır.) (KGTLE, s. 178) ; *Köpten bergi armanı Massagetler menen sawaşqa bir tüsiw edi.* (Çoktan beri arzusu, Massagetlerle savaşmaktı.) (TLG, s. 612) ; *Atsız jasaw – nämelim jasaw!* (Adsız yaşamak, nâ-malum yaşamak(tır)!) (TLG, s. 618).

2.10.1.2. Özne Olarak Kullanılışı: *Sebebi qosoq yazıw bir yeki eki saattan artıq waqıttı talap etpeydi.* (Çünkü şiir yazmak bir veya iki saatten fazla zaman almaz.) (KGTLE, s. 122) ; *Qızdñ süwretin söz benen bunnan artıq sızıp körsetiw qıyın.* (Kızın görünüşünü söz ile bundan fazla çizip göstermek zordur.) (KGTLE, s. 123) ; *Atsız jasaw – nämelim jasaw!* (Adsız yaşamak, na-malum yaşamak(tır)!) (TLG, s. 618).

2.10.1.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanılışı: *Jıl sayın paxtanıñ japırağın tüsirıwge, salım därelewge bizge Ukraina, Qazaqstan, RSFSR uşqısları jardımgı keledi.* (Her yıl pamuğun yaprağını koparmak, içini ayıklamak için Ukrayna, Kazakistan, Rusya Federasyonundan uçaklar bize yardıma gelir.) (KGTLE, s. 537) ; *Sol sebepli äyyemgi Vaviloniya, Kişi Aziya, Hindstan hām Qıtaydın äyyemgi ädebiyatın payda bolıwında ülken ornı bar ekenligin sezemiz.* (Bundan dolayı Eski Babil, Anadolu, Hindistan ve Çin’in eski edebiyatının ortaya çıkışında önemli yeri olduğunu seziyoruz.) (KGTLE, s. 549) ; *Qudiretli patşayım, biytanı jigit siziñ aldıñızğa kiriwge ruxsat soraydı, -dedi xızmetçisi Tomariske.* (Kudretli padişahım, yabancı yiğit, sizin huzurunuzda girmek için izin istiyor, dedi hizmetkârı Tomarisk’e.) (TLG, s. 612) ; *Bunnan artıq kütiwge Kirdiñ taqatı joq.* (Bundan fazla beklemeğe Kir’in sabrı kalmadı.) (TLG, s. 614).

2.10.1.4. Nesne Olarak Kullanılışı: *Artına qaramastan Egipetke qaray jüris qılıwdı oyladı.* (Ardına bakmadan Mısır’a doğru sefer etmeyi düşündü.) (TLG, s. 614).

2.10.1.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanılışı: *Oblastımızda bunnan artıq keneytiw mümkinşiligimiz joq.* (Bölgemizde bundan fazla genişletme imkânımız yok.) (KGTLE, s. 123) ; *Atajan ata fermadan kelgen boyı zootexnik penen*

⁵⁰ Ceyhun Vedat Uygur, “Karakalpak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ yay., Ankara 2007, s. 559.

mallardıñ jaylawı tuwralı äñgimege kiristi. (Atacan baba, çiftlikten geldiği şekilde zootečni mühendisiyle hayvanların yetiştirilmesi hakkında görüşmeye koyuldu.) (KGTLE, s. 236).

2.10.1.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanılışı: *Sebebi qosoq yazıw bir yeki eki saattan artıq waqtı talap etpeydi.* (Çünkü şiir yazmak bir veya iki saatten fazla zaman almaz.) (KGTLE, s. 122) ; *Al ädebiyat bolsa söz benen süwret salıw.* (Edebiyat ise söz ile resim yapmaktır.) (KGTLE, s. 178) ; *Sol sebepli äyyemgi Vaviloniya, Kişi Aziya, Hindstan hām Qıtaydın äyyemgi ädebiyatın payda bolıwında ülken ornı bar ekenligin sezemiz.* (Bundan dolayı Eski Babil, Anadolu, Hindistan ve Çin'in eski edebiyatının ortaya çıkışında önemli yeri olduğunu seziyoruz.) (KGTLE, s. 549) ; *Artına qaramastan Egipetke qaray jüris qılıwdı oyladı.* (Ardına bakmadan Mısır'a doğru sefer etmeyi düşündü.) (TLG, s. 614).

2.10.1.7. Edat Grubu Olarak Kullanılışı: *Tüstiñ sıyqınan qorqıp, hāmme adamları cıynap, attıñ üstine minip qaytıw uşın tilep adam şıqpadı.* (Rüyanın anlamından korkarak tüm insanları toplayıp, atına binip dönmek istedi, ancak kimseyi bulamadı.) (TDEMA, C. 4, s. 495) ; *Taciriybeli vracıñ bolıwı arqasında nawqas aman qaldı.* (Tecrübeli doktorun bulunmasından dolayı hasta sağ salim kaldı.) (KGTLE, s. 113) ; *Älişer Nawayı danışpan şayır bolıw menen birlikte edebiyatşı sıpatında öz zamanlaslarınan jüzden aslam şayırlarğa sıpatlama bergen.* (Ali Şir Nevaî seçkin bir şair olmakla birlikte, edebiyatçı göreviyle kendi çağdaşlarından yüzden fazla şaire örnek olmuştur.) (KGTLE, s. 131) ; *... quday her topardı bir-birinin ayırıp basqarıw uşın öziñse kep atlardıñ dizimin düzip, bir küni qolğa rawana boladı.* (... Allah her topluluğu birbirinden ayırıp yönetmek için kendince birçok isimlerin listesini hazırlayıp, bir gün yola revan olur.) (TLG, s. 616).

Sonuç:

Konuyla ilgili kaynaklardan ve eldeki örneklerden yola çıkarak -(x)g/-(x)ğ eki ile ilgili ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ekin Türkçenin Tarihî Dönemlerindeki Durumu:

Köktürkçe dönemiyle ilgili metinlerin azlığı, -(x)g/-(x)ğ ekinin bu dönemde mastar (isim-fiil) eki olarak kullanılıp kullanılmadığı hakkında kesin bir yargıya varamamıza yol açmaktadır. Ancak eldeki örnekler değerlendirildiğinde, Köktürkçe döneminde ekin sadece fiilden kalıcı isimler türetmek için kullanıldığı görülmektedir.

Uygur Türkçesi dönemine ait örneklerde, -(x)g/-(x)ğ ekini almış kelimelerin mastar (isim-fiil) olarak kullanıldığı görülmektedir. Dönemle ilgili örneklerde mastar olarak kullanılan bu kelimelerin, söz dizimi içerisinde özne, dolaylı tümleş, nesne olarak kullanıldıkları; isim tamlamalarının kuruluşunda yer aldıkları; hâl,

çokluk ve iyelik eklerini aldıkları görülmektedir. $-(x)g/-(x)ğ$ ekinin bu dönemde işlek olarak fiilden kalıcı isimler de yaptığı görülmektedir.

Karahanlı Türkçesi döneminde de $-(x)g/-(x)ğ$ ekini almış kelimelerin mastar (isim-fiil) olarak kullanıldığı görülmektedir. Dönemle ilgi örneklerde mastar olarak kullanılan bu kelimelerin, söz dizimi içerisinde özne ve nesne olarak kullanıldıkları; isim tamlamalarının kuruluşunda yer aldıkları; hâl ve iyelik eklerini aldıkları görülmektedir. $-(x)g/-(x)ğ$ ekinin bu dönemde işlek olarak fiilden kalıcı isimler de türettiği görülmektedir.

Harezm Türkçesi döneminde, dudak uyumundan dolayı ekin yardımcı ünlüsünün genellikle yuvarlaklaştığı görülmektedir. Bu dönemle ilgili örneklerde $-(x)g/-(x)ğ$ ekinin mastar (isim-fiil) olarak değil, fiilden kalıcı isimler türetmek için kullanıldığı görülmektedir.

Kıpçak Türkçesi döneminde ekin sonundaki $-g/-ğ$ 'lerin düştüğü veya sızıcılaşarak $-v$ 'ye dönüştüğü ifade edilmektedir. Tespit ettiğimiz dönem ile ilgili örneklerde son ses $-g/-ğ$ 'lerin genelde korunduğu görülmektedir. Bir örnekte son sesin düştüğü tespit edilmiştir (öli < ölüğ). $-(x)g/-(x)ğ$ eki bu dönemde mastar (isim-fiil) olarak değil, fiilden kalıcı isimler türetmek için kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesi döneminde $-ğ/-k$ karışıklığından dolayı ekin her iki şeklinin de kullanıldığı görülmektedir. Bir örnekte son seste $-ğ$ 'nin düştüğü görülmektedir (korku < korkuğ). $-(x)g/-(x)ğ$ eki, bu dönemde mastar (isim-fiil) olarak değil, fiilden kalıcı isimler yapmak için kullanılmıştır.

Eski Türkiye Türkçesi döneminde, birden fazla heceli kelimelerin sonundaki $-g/-ğ$ 'ler düşmektedir. Bu düşme neticesinde $-(x)g/-(x)ğ$ ekinin de ünsüzü düşmüş ve yardımcı ünlü ek hâline gelmiştir. Eski Türkçedeki $-(x)g/-(x)ğ$ eki, Eski Türkiye Türkçesinde $-I/-U$ olmuştur ve genellikle yuvarlak ünlülü şekli kullanılmıştır. Eski Türkçedeki $-(x)g/-(x)ğ$ ekinden gelişen $-I/-U$ ekiyle bu dönemde mastar (isim-fiil) değil, fiilden kalıcı isimler türetilmiştir.

2. Ekin Kuzey (Kıpçak) Grubu Lehçelerindeki Durumu:

Kuzey (Kıpçak) grubu lehçelerinin ortak mastar eki, Eski Türkçe döneminde fiilden isim yapma eki olarak kullanılmış olan $-(x)g/-(x)ğ$ ekinden gelişmiştir.

Kırgız Türkçesinde, $-(x)g/-(x)ğ > -(x)w$ sızıcılaşmasından sonra, yarı ünlü w 'nin de erimesi ve bunun izi olarak ünlü uzaması neticesinde ek, $-UU$ şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca bu lehçede dudak uyumunun gelişmiş olmasından dolayı $-OO$ şekli de bulunmaktadır. Lehçe ile ilgi elde ettiğimiz örneklerde bu eki alan kelimelerin mastar olarak kullanıldıkları ve tespit ettiğimiz örneklerde söz dizimi içerisinde yüklem, özne, dolaylı tümleç ve nesne olabildikleri; isim tamlaması, birleşik fiil ve edat gruplarının kuruluşunda yer aldıkları; hâl, çokluk ve iyelik eklerini aldıkları görülmektedir. Aynı ekle fiilden kalıcı isimler de türetildiği görülmektedir.

Kazak Türkçesinde ek, $-(x)g/-(x)ğ > -(x)w$ sızıcılaşması neticesinde $-(x)w$ şeklinde kullanılmaktadır. Metinlerde $-(x)v$ şeklinde kullanıldığı da görülmektedir. Asıl işlevi mastar türetmek olan ek, fiilden kalıcı isimler de türetmektedir. Tespit ettiğimiz örneklerde söz dizimi içerisinde özne, dolaylı tümleç ve nesne olabildikleri; isim tamlaması, birleşik fiil ve edat gruplarının kuruluşunda yer aldıkları, hâl ve iyelik eklerini aldıkları görülmektedir.

Tatar (Kazan) Türkçesinde ek, $-(x)g/-(x)ğ > -(x)v$ sızıcılaşması neticesinde $-(x)v$ şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca bu lehçede v 'nin erimesi neticesinde yardımcı ünlünün ek haline geldiği de görülmektedir ($-U$). Lehçe ile ilgi elde ettiğimiz örneklerde bu eki alan kelimelerin mastar olarak kullanıldıkları ve tespit ettiğimiz örneklerde söz dizimi içerisinde özne, dolaylı tümleç ve nesne olabildikleri; isim tamlaması, birleşik fiil ve edat gruplarının kuruluşunda yer aldıkları, hâl ve iyelik eklerini aldıkları görülmektedir. Aynı ek, fiilden kalıcı isimler yapmak için de kullanılmıştır.

Kırım-Tatar Türkçesinde ek, $-(x)g/-(x)ğ > -(x)v$ sızıcılaşması neticesinde $-(x)v$ şeklinde kullanılmaktadır. Asıl işlevi mastar türetmek olan ek, nadir olarak fiilden kalıcı isimler de türetmektedir. Tespit ettiğimiz örneklerde, söz dizimi içerisinde yüklem, özne, dolaylı tümleç ve nesne olabildikleri; isim tamlaması, birleşik fiil ve edat gruplarının kuruluşunda yer aldıkları; hâl, çokluk ve iyelik eklerini aldıkları görülmektedir.

116

Kumuk Türkçesinde ek, $-(x)g/-(x)ğ > -(x)w$ sızıcılaşması neticesinde $-(x)w$ şeklinde kullanılmaktadır. Metinlerde $-(x)v$ şeklinde kullanıldığı da görülmektedir. Asıl işlevi mastar türetmek olan ek tespit ettiğimiz örneklerde, söz dizimi içerisinde nesne olarak kullanılabilen; isim tamlaması, birleşik fiil ve edat gruplarının kuruluşunda yer almakta, hâl ve iyelik eklerini almaktadır. Aynı ekle fiilden kalıcı isimler de türetildiği görülmektedir.

Başkurt Türkçesinde ek, $-(x)g/-(x)ğ > -(x)w$ sızıcılaşması neticesinde $-(x)w$ şeklinde kullanılmaktadır. Başkurt Türkçesinde farklı olarak $-Ow$ ve $-Aw$ şeklinin de bulunduğu görülmektedir. Asıl işlevi mastar türetmek olan ek tespit ettiğimiz örneklerde, söz dizimi içerisinde özne, dolaylı tümleç ve nesne olarak kullanılabilen; isim tamlaması, birleşik fiil ve edat gruplarının kuruluşunda yer almakta, hâl ve iyelik eklerini almaktadır. Aynı ekle nadir olarak fiilden kalıcı isimler de türetildiği görülmektedir.

Nogay Türkçesinde ek, $-(x)g/-(x)ğ > -(x)v$ sızıcılaşması neticesinde $-(x)v$ şeklinde kullanılmaktadır. Asıl işlevi mastar türetmek olan ek, fiilden kalıcı isimler de türetmektedir. Tespit ettiğimiz örneklerde, söz dizimi içerisinde dolaylı tümleç ve nesne olabildikleri; isim tamlaması ve edat gruplarının kuruluşunda yer aldıkları, hâl ve iyelik eklerini aldıkları görülmektedir.

Karaçay-Malkar Türkçesinde ek, $-(x)g/-(x)ğ > -(x)v$ sızıcılaşması neticesinde $-(x)v$ şeklinde kullanılmaktadır. Metinlerde $-(x)w$ şeklinde kullanıldığı da görülmektedir. Asıl işlevi mastar türetmek olan ek tespit ettiğimiz örneklerde, söz

dizimi içerisinde özne ve dolaylı tümleç olarak kullanılabilmekte; isim tamlaması, birleşik fiil ve edat gruplarının kuruluşunda yer almakta; hâl, çokluk ve iyelik eklerini almaktadır. Aynı ekle fiilden kalıcı isimler de türetildiği görülmektedir.

Karay Türkçesinde ek, $-(x)g/-(x)ğ > -(x)v$ sızıcılaşması neticesinde $-(x)v$ şeklinde kullanılmaktadır. Asıl işlevi mastar türetmek olan ek tespit ettiğimiz örneklerde, söz dizimi içerisinde özne olarak kullanılabilmekte; isim tamlaması ve edat gruplarının kuruluşunda yer almakta, hâl ve iyelik eklerini almaktadır. Aynı ekle nadir olarak fiilden kalıcı isimler de türetildiği görülmektedir.

Karakalpak Türkçesinde ek, $-(x)g/-(x)ğ > -(x)w$ sızıcılaşması neticesinde $-(x)w$ şeklinde kullanılmaktadır. Asıl işlevi mastar türetmek olan ek tespit ettiğimiz örneklerde, söz dizimi içerisinde yüklem, özne, dolaylı tümleç ve nesne olarak kullanılabilmekte; isim tamlaması, birleşik fiil ve edat gruplarının kuruluşunda yer almakta, hâl ve iyelik eklerini almaktadır.

KISALTMALAR

age.	:	Adı geçen eser
AH	:	Reşit Rahmeti Arat, <i>Atabetü'l-Hakayık</i> , TDK yay., Ankara 1992.
BD	:	Bilal Yücel, <i>Bâbü'r Divânı</i> , AKM yay., Ankara 1995.
bk.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
DLT	:	Besim Atalay, <i>Divanü Lugat-it-Türk</i> (I-II-III-Dizin), TDK yay., Ankara.
DN	:	Necati Demir, <i>Dânişmend-nâme</i> , Akçağ yay., Ankara 2004.
ET	:	Eski Türkçe
ETŞ	:	Reşit Rahmeti Arat, <i>Eski Türk Şiiri</i> , Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1991.
ETT	:	Eski Türkiye Türkçesi
FŞ	:	Gönül Alpay Tekin, <i>Ferhâd ü Şîrîn</i> , TDK yay., Ankara 1994.
GST	:	Ali Fehmi Karamanlıoğlu, <i>Gülistan Tercümesi</i> , TDK yay., Ankara 1989.
İKP	:	James Russel Hamilton, <i>İyi ve Kötü Prens Öyküsü</i> , (Çev. Vedat Köken), TDK yay., Ankara 1998.
İMS	:	Recep Toparlı, <i>İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn</i> , TDK yay., Ankara 1992.
K	:	Kültigin Abidesi
KA	:	Ülkü Çelik Şavk, <i>Kırgız Atasözleri</i> , TDK yay., Ankara 2002.
KAZMS	:	Ali Berat Alptekin, <i>Kazak Masallarından Seçmeler</i> , Akçağ yay., Ankara 2006.
KB	:	Reşit Rahmeti Arat, <i>Kutadgu Bilig I (Metin)</i> , TDK yay., Ankara 1999.
KÇT	:	Metin Yavuz, <i>Karaçay Türkçesi</i> (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1994.
KEMS	:	Hasibe Mazioğlu, <i>Kitabu Evsafı Mesacidi's-Şerife</i> , TDK yay., Ankara 1974.
KGT	:	Cahit Başdaş ve Abdülmukaddes Kutlu, <i>Kırgız Türkçesi Grameri</i> , Dicle Üniversitesi yay, Diyarbakır 2004.

- KGTLE** : Ercan Alkaya, *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*, Manas yay., Elazığ 2007.
- LKADM** : Özlem Kazan, *Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002.
- ME** : Nuri Yüce, *Mukaddimetü'l-Edeb*, TDK yay., Ankara 1993.
- MM** : Recep Toparlı ve Mustafa Argunşah, *Mu'inü'l-Mürîd*, TDK yay., Ankara 2008.
- MS** : Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II: Maytrisimit*, Atatürk Üniversitesi yay., Ankara 1976.
- NF** : Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar, *Nehcü'l-Feradis I-II (Metin-Tıpkıbasım)*, TDK yay., Ankara 1995.
- NTG** : Nesrin Güllüdağ, *Nogay Türkçesi Grameri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1998.
- OA** : Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi yay., İstanbul 1999.
- s.** : Sayfa
- SH** : Necati Demir, *Sıfatu'l-Harameyn*, Akçağ yay., Ankara 2005.
- SN** : Cem Dilçin, *Süheyl ü Nev-Bahar*, AKM yay., Ankara 1991.
- T I** : Tonyukuk Abidesi I. Taş
- TDEMA** : *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 1-7, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara 2003.
- TDTEA** : *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C. 13, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1999.
- TLG** : *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ yay., Ankara 2007.
- Üİ** : F. Sema Barutçu Özönder, *Üç İtigsizler*, TDK yay., Ankara 1998.
- vd.** : ve diğerleri
- yay.** : Yayını, yayınları